

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis z verejných zdrojov pod-
poril Fond na podporu umenia*

u. fond
na podporu
umenia

HLAVNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Ingrid Hrubani-
čová, Martin Chochol, Bronisla-
va Chocholová, Nicol Janočková,
Ján Kačala, Sibyla Mislovičo-
vá, Slavomír Ondrejovič, Lucia
Satinská, Mária Šimková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA

811 01 Bratislava, Panská 26

GURIČANOVÁ, Dana – GURIČAN, Pavol: Inštrumentál plurálu pri sub- stantívach vzoru <i>srdce</i>	257
MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Po rokoch opäť o slove <i>poliklinika</i>	272
MAJERČIKOVÁ, Michaela: Priez- viská <i>Kaduk, Kadúk, Kaduc, Kadíc</i> a ich pôvod	279

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

CHOCHOL, Martin: <i>Našo obisce</i>	284
BALLEKOVÁ, Katarína: <i>Kupujte od štrangárov žinky, šnúry, motúzy, špa- gáty, laná, povrazy (1)</i>	291

ROZLIČNOSTI

<i>Expatriant, expat, expatriot.</i> K. Kálmánová	296
<i>Polmiliarda, trištvrtedina.</i> S. Duchková	299

SPRÁVY A POSUDKY

Spomienka na PhDr. Ladislava Dvon- ča, DrSc. M. Považaj	302
Od slova k slovníku, od slovníka k slo- vu. N. Janočková	304

SPYTOVALI STE SA

<i>Burkiny.</i> K. Kálmánová	311
------------------------------------	-----

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (23). M. Považaj	312
---	-----

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

<i>Málokrvný, nie chudokrvný človek.</i>	
S. Duchková	318
<i>Výkrajovátko? S. Duchková</i>	318
<i>Výdavky, nie výdaje. S. Duchková</i>	319
<i>Môžu deti robiť úlohy samé?</i>	
S. Duchková	320
<i>Káva s krémou? K. Kálmánová ...</i>	320

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 50, 2016, č. 5 (14. 10. 2016). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine za podpory Fondu na podporu umenia. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovíčová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 8,40 €, jednotlivé čísla 1,40 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812840. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2016

Cena 1,40 €

Inštrumentál plurálu pri substantívach vzoru srdce

DANA GURIČANOVÁ – PAVOL GURIČAN*

Abstract: The plural instrumental case of the substantives belonging to the paradigm *srdce* is formed only by the suffix *-ami*, but in the real language routine we can increasingly notice the uncoded suffix *-iami*. We studied 12 substantives (*citoslovce, lice, more, nástupište, plece, plůca, pole, prsia, srdce, učilište, vajce, vrece*) and verified the frequency of the suffixes *-ami/-iami* in the language corpus Omnia Slovaca (15.05) and in the texts available on the internet using Google search. The use frequency of the suffix *-iami* is different for particular words, the most massive is for the substantive *prsia*, therefore we recommend to think about the variant form of its plural instrumental case: *prsiami, prsami*. It is possible to consider the variant form *poľami/poliami*, too. The pressure of the language routine is apparently getting stronger also in the case of words *vajce* and *more*, and even in the case of the paradigm word *srdce* itself. This was also documented by the results of a sociolinguistic survey with 100 students of three secondary schools and one university.

Key words: plural instrumental case, substantives, suffixes *-ami/-iami*, coded and uncoded version, frequency, variant, sociolinguistic survey.

Ako sme uviedli v článku Substantíva s príponou *-ište* a zdrobneniny zakončené na *-ce* (Guričanová, 2016), vzor *srdce* nie je v slovenčine bohato zastúpený, ale aj na morfolologickej rovine tu pozorujeme výraznú zmenu. Týka sa síce len jedného pádu – inštrumentálu plurálu –, ale v takej miere, že by nemala zostať nepovšimnutá.

Štúdia vznikla v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/0125/15 *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko*.

*Štatistické spracovanie údajov.

1. Skloňovanie

Podľa vzoru *srdce* sa skloňujú neutrá domáceho pôvodu zakončené na *-e*. Skloňovanie je v jednotnom čísle pravidelné: *srdce* – *srdca* – *srdcu* – (*vidím*) *srdce* – (*o*) *srdci* – (*so*) *srdcom*. Základné skloňovanie v množnom čísle: *srdcia* – *srdc* – *srdciam* – (*vidím*) *srdcia* – (*o*) *srdciach* – (*so*) *srdcami*. Nepravidelný je genitív plurálu, kde sú tri základné možnosti (pozri Morfológiu slovenského jazyka, 1966, ďalej MSJ, s. 118): 1. nulová prípona s predĺžením krátkeho *i*, *r*, *l* na dlhé *í*, *ř*, *ĺ*, resp. samohlásky *e* na dvojhlásku *ie* v poslednej kmeňovej slabike, napr. *líce* – *líc*, *prsia* – *prś*, *slnce* – *ślnc*, *vrece* – *vriec*, *učilište* – *učilišť*; 2. nulová prípona s vkladnou samohláskou *e* (po predchádzajúcej dlhejšej slabike alebo po spoluhláske *j*), napr. *stebielec* – *stebielec*, *pierce* – *pierec*; *vajce* – *vajec*; resp. s dvojhláskou *ie*, ktorá sa vkladá po krátkej slabike, napr. *citoslovce* – *citosloviec*, *gajdence* – *gajdeniec*; 3. prípona *-í*, ktorá sa uplatňuje len pri slovách *pole* (vrátane zloženín typu *biopole*), *more*, *oje*, príp. aj pri zastaranom podstatnom mene *lože* (s významom „lôžko, posteľ“), teda *morí*, *ojí*, *loží*.

M. Sokolová v publikácii Nový deklináčny systém slovenských substantív (Sokolová, 2007) definuje vzor *srdce* ako XIII. triedu a zavádza aj podvzor *líce*, pre ktorý sú vzhľadom na dodržiavanie pravidla o rytmickej krátení typické krátke prípony *-a*, *-am*, *-ach* v pluráli nominatívu, datívu aj lokálu. Okrem dvoch relatívne frekventovaných slov *líce* a *plúca*, ktoré zaraďuje do tohto podvzoru, uvádza ako ďalšie príklady zastarané slová *drievce*, *skielce*, *bidielce*, *humience*, *brvience*. Upozorňuje aj na skutočnosť, že krátke prípony v pluráli nominatívu, datívu a lokálu má aj slovo *oje*: *oja* – *ojam* – *ojach* (s. 286 – 288). V rámci podstatných mien stredného rodu tento vzor, podobne ako autori MSJ, označila za najmenej receptívny (o pojme receptivity pri skloňovaní type/vzore porov. J. Furdík, 2002, 2005).

Zdanlivo bezproblémový je pri podstatných menách vzoru *srdce* inštrumentál plurálu (ďalej aj I pl.), v MSJ sa explicitne nespomína, keďže sa tvorí pravidelne, jedinou príponou *-ami*. M. Sokolová uvádza v tejto súvislosti len poznámku „porov. aj výskyt tvarov I pl. *moriami*, *poliami*“ (s. 288). V reálnej jazykovej praxi sa však pri podstatných menách vzoru *srdce* čoraz častejšie stretávame s používaním prípony *-iami* namiesto *-ami*, pričom jednoznačne nejde o nový jav. Upozornil naň už pred nece-

lým polstoročím napríklad Ladislav Dvonč (1967), ktorý vo svojom článku uvádza aj množstvo dokladov z dobovej literatúry a tlače. Konštatuje, že s tvarmi s príponou *-iami* sa môžeme dnes stretnúť u autorov krásnej literatúry (napr. V. Mihálik) aj v prekladoch beletrie (Verne, Guľaški atď.), v dennej a týždennej tlači (Pravda, Práca, Ľud, Kultúrny život atď.), v odbornej literatúre, a to dokonca jazykovednej (Jazykovedný časopis), v populárno-vedeckej literatúre (Príroda a spoločnosť, Svet vedy) alebo v rozhlasových jazykových prejavoch. Autor pripomína, že tento jav sa týka najmä neodvodených slov s krátkou kmeňovou slabikou, konkrétne slov *more, pole, srdce, vajce, vrece, prsia* (s. 103 – 104). Podľa L. Dvonča „Tvary *poliami, moriami* atď. vznikli tvarovou (tvaroslovnou, morfológickou) analógiou, ktorá hrá závažnú rolu v jazykovom vývine ako hybná sila morfológie. Analogicky podľa tvarov *polia, poliam, poliach*, v ktorých sú dvojhĺasky, tvorí sa aj tvar *poliami* s dvojhĺaskou v prípone. Spolupôsobí tu aj rytmický zákon, v dôsledku ktorého striedajú sa dvojhĺaskové prípony s krátkymi príponami. Napr. *vrecia – plúca, vreciam – plúcam, vreciach – plúčach*. [...] Je možné, že tu pôsobí aj analógia k vzoru *vysvedčenie*“ (tamže, s. 106 – 107).

Podľa našej mienky je práve analógia k vzoru *vysvedčenie* dôležitý faktor, ktorý zámenu koncoviek *-iami* a *-ami* podporujú. Vzor *vysvedčenie* je síce jediný, v ktorom majú slová domáceho pôvodu príponu I pl. *-iami* (okrem I pl. od slova *pani*, ktoré má osobitné skloňovanie), ale v rámci stredného rodu je pomerne početný – v čase vzniku Retrográdneho slovníka slovenčiny (Mistrík, 1979, s. 35) mal vzor *vysvedčenie* 4 045 slov, kým vzor *srdce* iba 127 slov. Navyše na rozdiel od vzoru *srdce* pri vzore *vysvedčenie* ide o výrazne receptívny vzor v dôsledku kontinuálneho nárastu verbálnych substantív stredného rodu s príponou *-ie*. M. Sokolová v tejto súvislosti hovorí o 20 000 potenciálnych verbálnych substantívach (Sokolová, 2007, s. 275). V prospech analógie so vzorom *vysvedčenie* svedčí aj mierna prevaha nekodifikovaného tvaru *srdciami* v internetových textoch (pozri nižšie tabuľku 1), čo naznačuje, že skloňovanie samotného vzoru nemajú používatelia jazyka dostatočne vžitú, takže ho, pochopiteľne, nemôžu aplikovať na ďalšie slová patriace do vzoru *srdce*.

Inštrumentál plurálu pri vzore *srdce* si všímali aj ďalší autori, napr. Jozef Mlacek (1993, s. 68) v článku hodnotiacom jazyk slovenskej exilovej prózy

poznamenáva: „Oveľa zaujímavejšie sú odchýlky v tvarosloví. [...] Niektoré sa vyskytujú iba v tejto exilovej spisbe, kým iné korešpondujú s paralelnými tendenciami aj v domácom prostredí. Zaiste nás nijako neprekvapuje, že tu nachádzame tvary typu *poliami*, *moriami*, *prťami*, veď tento istý tlak pozorujeme aj v jazyku hovoriacich na Slovensku. Pritom dodávame, že ide o tendenciu, proti ktorej sú všetky početné a opakujúce sa výčitky jazykovedcov takmer celkom neúčinné.“ O necelých dvadsať rokov neskôr komentoval tento jav L. Navrátil (2002, s. 140): „V inštrumentáli množného čísla sa veľmi často používajú nesprávne tvary typu *poliami*, *moriami*, *prsiami*, *pleciam*, *vreciami* atď. Aj v tomto prípade silne pôsobí podobnosť s ostatnými pádmami (ide o N, A, D, L množného čísla), pri ktorých prevažujú prípony s dvojhláskou *ia*: *srdcia*, *srdciam*, *v srdciach*. Aj v týchto prípadoch je však platná norma a kodifikácia pevná a pripúšťa len tvary s pádovou príponou *-ami*. Teda s *pol'ami*, *morami*, *prsam*, *plecam*, *vrecami* atď.“

1.1. Historický exkurz

Zaujímalo nás, ako sa substantíva stredného rodu z morfolologickej stránky vyvíjali v minulosti. L. Štúr vo svojej Nauke reči slovenskej (1846) zavádza pre stredný rod štyri vzory: *delo*, *pole*, *staveňja* a *káča*, kým M. Hattala v Mluvnici jazyka slovenského (1864) má vzorov až päť: *delo*, *pole*, *znamenie*, *semä*, *kurä*. Výstižný súhrn podáva K. Habovštiaková v článku Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra (1956, s. 251 – 252): „Štúrovo skloňovanie typu *pole* sa líši od dnešného tvarmi množného čísla (nom., ak., vok. *polá*, gen. *puol*, dat. *polám*, lok. *polách*, inštr. *polami*). Hattala má v množnom čísle tieto prípony *pol'-a*, *-ia*, gen. *-í*, dat. *-iam*, lok. *-iach*, inštr. *-i*, *'-mi*, *'-ami*. Štúr v paradigme síce dáva v mn. čísle iba prípony *-á*, *-ám*, *-ách*, ale ďalej poznamenáva, že slová na *-ce* môžu mať v množnom čísle aj prípony *-ia*, *-iam*, *-iach* (ale *-ami*), napr. *plecja*, *vrecja*, *plecjach*, *vrecjach* atď. V gramatických príručkách, už od Hattalu počnúc, sa v spisovnom jazyku ustálil Štúrov variant tvorenia množného čísla diftongickými príponami. Iba v nom. a ak. pl. má Hattala ešte dvojtvár *pol'-a*, *-ia*. [...] V inštr. pl. má Štúr systémový tvar *polami*. Krátky variant osobitne nespomína. U Hattalu sú až tri tvary: *pol-i*, *'-mi*, *'-ami*. Dvojtvary s príponou *-i/-ami* sa v spisovnom jazyku držali až do vydania Pravidiel slovenského pravopisu v r. 1940.“

Hattala na margo skloňovania substantív stredného rodu hovorí: „Sredním nazývame skloňovanie to medzi iným i preto, že ono skutočne v posriedku stojí medzi skloňovaním muzkým a ženským. Mena srednieho rodu totižto, vyjmeš-li nominativ, vok. a akkusativ, ktoré sú u nich vždy jednaké, v celom jedn. čísle tak sa skloňujú jako muzké obdobného zakončenia, na pr. *delo* dľa *dub* s prvotnou príponou genitivu jednotného čili s *a* (§124, 2), *pole* dľa *meč*; v množnom genitive, dat. a lok. naopak u nás z väčšiny tak jako ženské, na pr. diel, *del-ám*, *-ách* dľa *rýb*, *ryb-ám*, *-ách*; *pol-í*, *-iam*, *-iach* dľa *duš-í*, *-iam*, *-iach*“ (Hattala, 1864, s. 75).

K Hattalovmu názoru sa prikláňa aj M. Sokolová, podľa nej sa podstatné mená stredného rodu „konštitovali v slovenčine najneskôr, a to po maskulínach a feminínach, preto sa ich prípony zhodujú v singulári s maskulínami [...], v pluráli sa zhodujú s feminínami [...]“ (Sokolová, 2007, s. 272). Táto skutočnosť takisto naznačuje, že v prípade N pl. vzoru *srdce* pravdepodobne ide skôr o vplyv vzoru *vysvedčenie*, keďže analógia v rámci plurálových koncoviek s dvojhĺaskou v ženskom rode nepôsobí – pri substantívach vzoru *ulica* totiž sklon k používaniu dvojhĺasky v I pl. nepozorujeme (napr. **uliciami*, **vežiami*, **nohaviciami*).

2. Inštrumentál plurálu – súčasný stav

Všetky citované práce (s výnimkou M. Sokolovej, ktorá však na problém I pl. iba upozorňuje, nevenuje sa mu hlbšie) sú už staršieho dátá, preto nás zaujímalo, či tendencia používania prípony *-iami* namiesto *-ami* pri substantívach vzoru *srdce* pretrváva, prípadne do akej miery. Všíkali sme si 12 podstatných mien, 8 z nich sme vybrali na základe toho, že patria do jadra slovnej zásoby (porov. J. Mistrík, 1969, s. 114 – 123). Ide o slová *lice*, *more*, *plece*, *plúca* (J. Mistrík uvádza zdobeninu *plúcka*), *pole*, *prsia*, *srdce*, *vajce*. Ďalšie štyri slová *citostlovec*, *nástupište*, *učilište*, *vrece* sme vybrali preto, lebo sme očakávali, že budú mať relevantný výskyt v textoch. Frekvenciu výskytu jednotlivých tvarov slov sme zisťovali v korpuse Omnia Slovaca (15.05; ďalej len korpus) a v textoch dostupných na internete, pričom sme používali internetový vyhľadávač Google (dátá sú z mája – júna 2016). V tabuľke 1 uvádzame porovnanie počtu nájdených tvarov zodpovedajúcich kodifikácii a odchylných tvarov. Pri slovách *lice* a *plúca* je odchýlnosť nulová, resp. zanedbateľná, čo s najväčšou pravdepodobnosťou súvisí s kme-

ňovou dĺžkou a so všeobecným povedomím o pravidle rytmického krátenia. V komentári k tabuľke sa už týmto dvom slovám preto nebudeme venovať. Tučným typom písma uvádzame tie dvojice tvarov, pri ktorých sme zistili početnú prevahu nekodifikovaného tvaru aspoň v jednom zdroji.

2.1. Tabuľka 1

	Omnia Slovaca	Google
citoslovcami : citoslovciami	90 : 15	972 : 250
lícami : líciami	1 254 : 0	5 210 : 1
morami : moriami	234 : 432	? : 3 930
nástupišťami : nástupištiami	178 : 7	4 730 : 188
plecami : pleciami	13 577 : 95	44 300 : 3 650
plúcami : plúciami	1 733 : 0	20 800 : 0
poľami : poliami	1 631 : 1 815	16 300 : 20 100
prsami : prsiami	695 : 4 241	21 000 : 356 000
srdcami : srdciami	736 : 361	5 890 : 7 120
učilišťami : učilištiami	101 : 2	1 530 : 37
vajcami : vajciami	1 534 : 745	104 000 : 32 200
vrecami : vreciami	1 119 : 107	11 800 : 1 700

3. Komentár k tabuľke 1

3.1. Citoslovce

V korpuse sme tvary s príponou *-iami* zaznamenali najmä v blogoch, napr. *Hráč tak prežíva každú sekundu, uhýba telom, citoslovciami (či skôr výkrikmi a hrdinskými hláškami na adresu nepriateľov) komentuje situáciu. – ... ich kvality možno vyjadriť citoslovciami kraaach-kraaach!*

Keď tvar *citoslovciami* zadáme do vyhľadávača Google, objaví sa upozornenie: *Možno ste mysleli: „citoslovcami“*, lebo Google pracuje na princípe vyhodnocovania frekvencie a tvary v súlade s kodifikáciou majú v internetových textoch prevahu. Prekvapilo nás, že tvar *citoslovciami* sa vyskytoval nielen v blogoch, ale aj v dennej tlači, v rozličných edukačných dokumentoch, ba aj v časopise *Nová filologická revue* (č. 2, 2009), kde sa slovo *citoslovciami* nachádza v tabuľke na s. 28. V jednom zo vzdelávacích

štandardov nájdeme aj takúto formuláciu: *Správne používať v písomnom prejave čiarku alebo výkričník za citoslovcami. Utvorte vety s citoslovcami tak, aby ste používali aj čiarku, aj výkričník* (<http://www.infovek.sk/predmety/slovencina/dokumenty/s-sjm-g4.pdf>). Tento doklad je zaujímavý najmä tým, že tvary *citoslovcami* a *citoslovcami* boli použité dosť tesne za sebou.

3.2. More

Pri zisťovaní frekvencie I pl. *morami* sme narazili na problém, pretože daný tvar sa plne zhoduje s I pl. podstatného mena ženského rodu *mora* s významom „nočný motýľ“, resp. „desivý sen“ alebo „niečo, čo človeka ťaží“. V textoch korpusu, keďže nejde o vysoké čísla, sme odfiltrovali I pl. od slova *mora* ručne, zo 635 výskytov bolo 401 ženského rodu, prevažne v slovnom spojení *nočnými morami*, len 234-krát sa tvar *morami* týkal vodnej plochy. Tvar *moriami* použitý v tomto zmysle bol teda so 432 výskytmi v korpusových textoch takmer dvojnásobne častejší než kodifikovaný tvar *morami*. Zhruba štvrtina dokladov sa nachádzala v knižných publikáciách (beletristických aj populárno-náučných), ktoré s vysokou pravdepodobnosťou prešli jazykovou korektúrou, napr. *Kdesi d'aleko, veľmi d'aleko, za siedmimi vrchmi, siedmimi moriami, siedmimi krajinami... – Rád sa plávim zakázanými moriami a pristávam na pobrežiach barbarov. – Z uvedeného vyplýva, že v porovnaní s recentnými moriami a oceánmi, kde sa dá hĺbka jednoducho odmerať...*

V internetových textoch sa nám nepodarilo zistiť ani približnú frekvenciu I pl. v kodifikovanej podobe, keďže nemáme nástroj na odfiltrovanie podstatného mena ženského rodu *mora* a ručný spôsob vzhľadom na vysoký výskyt (vyše 6 000) neprichádzal do úvahy.

Frekvencia tvaru *moriami* je na internete pomerne vysoká, nachádzame ho dokonca aj v oficiálnych názvoch, napr. hudobno-divadelné predstavenie petrohradského divadla sa vo viacerých slovenských mestách uvádzalo pod názvom *Sadko za tromi moriami*; sekcia *Mezi moři* v rámci Medzinárodného filmového festivalu dokumentárnych filmov v Jihlave sa v slovenskej tlači prekladá v podobe *Medzi moriami*. Tvar *moriami* sa často vyskytuje aj v rozličných populárno-náučných textoch, napr. *Hurikán vzniká nad oceánmi a moriami s teplou vodou. – V budúcnosti sa plánuje splavenie rieky Váh až po Žilinu, čo umožní spojenie nášho mesta so svetovými moriami.*

Nemožno vylúčiť, že používatelia jazyka – či už vedome, alebo podvedome – uprednostňujú tvar *moriami* aj preto, aby eliminovali tvarovú homonymiu a jasne odlišili, či ide o *more* alebo o *moru*.

3.3. Nástupište

Frekvencia odchýlok od normy nie je pri slove *nástupište* vysoká, čo platí rovnako pre internetové aj korpusové texty. Na internete sme zaznamenali napr. takéto doklady: *Namiesto terajších štyroch nástupíšť bude stanica po rekonštrukcii disponovať šiestimi nástupišťami a dvanástimi koľajami... – V podchode pod nástupišťami hrá cigánsky huslista nádhernú clivú melódiu... – Pribudne koľajisko s krytými nástupišťami, staničné zabezpečovacie zariadenie, nová staničná budova...*

3.4. Plece

V textoch korpusu je pomer kodifikovaných tvarov a odchýlných tvarov pomerne priaznivý, pričom je potešiteľné, že tvar *pleciam* sa väčšinou vyskytuje v blogoch, len 6 dokladov je z knižných publikácií, napr. ... *hl'adeli na seba, čudovali sa všetkému, čo na sebe zazreli, pokyvovali pleciami, že sa nedá nič robiť...* – *Neviem, pravdivo som odvetil, rozhodil som ruky a pokrčil pleciami.* – *Výsedávali s ovisnutými pleciami, pohojdávali sa na parkete a fajčili marihuanu.*

Pri vyhľadávaní tvaru *pleciam* nám Google, podobne ako pri tvare *citoslovciami*, navrhne spisovný tvar *plecami*. Na internete sme našli napr. takéto doklady: *Telo čivavy sa vyznačuje rovným chrbtom, chudými pleciami, hlbokým hrudníkom.* – ... *mám vlasy zhruba 5 cm pod pleciami a trošku sa mi vlnia.* – *Ak ste obdarení peknými pleciami, peknou sánkou a dlhým krkom, krátky strih bude na vás vyzerať dobre.*

3.5. Pole

V internetových aj korpusových textoch sme zistili prevahu, prostredníctvom vyhľadávača Google dokonca výraznú, nekodifikovaného tvaru *poliami*, ktorý bol zhruba o 20% častejší než kodifikovaný tvar. Niekoľko príkladov: *Eugen Lehotský: Cesta spišskými poliami (názov obrazu) – Ihrisko susedí s poliami, na ktorých pracujú farmári.* – *Horská služba varuje pred snehovými poliami.*

Prevaha tvaru *poliami* nie je v korpuse taká výrazná ako na internete, ale v mnohých textoch sme zistili opakovaný výskyt, čiže nešlo o náhodnú chybu. Napr. *Jazda Elyzejskými poliami*. – ... čierna noc ako skazená krv roztiahla nad domami, poliami i vrchmi svoje ozrutné, zahalené krídla. – *Železniční modeláři potřebují krajinku s horami a údoliami, priesekmi a tunelmi, poliami, pasienkami i dobytkom*.

3.6. Prsia

Pri podstatnom mene *prsia* vyhľadávač Google navrhne tvar *prсами* „opraviť“ na tvar *prsiami*. Pri pomere 21 000 : 356 000 v prospech tvaru *prsiami* je to pochopiteľné, keďže pre vyhľadávač je najdôležitejším kritériom frekvencia. Podobne paradoxne reaguje aj automatický korektor, ktorý podčiarkuje tvar *prсами* ako nesprávny, kým na tvar *prsiami* nereaguje. Z množstva dokladov sme vybrali napr. *Ženy s veľkými prsiami to majú v živote ľahšie*. – *Ukázala tajné tetovanie pod prsiami! – Cestoviny s morčacími prsiami a syrovo-brokolícovou omáčkou* (ponuka na jedálnom lístku). V prípade slova *prsia* nemôže byť výsledok skreslený v dôsledku toho, že vyhľadávač často nerozlišuje medzi slovenskými a českými textami, lebo české slovo *prsa* má v I pl. tvar *prsy*.

V korpusových textoch nie je pomer medzi výskytom kodifikovaného a nekodifikovaného tvaru natoľko výrazný ako v internetových, ale aj zhruba 6-násobná prevaha nekodifikovaného tvaru (oproti takmer 17-násobnej na internete) svedčí o tom, že používatelia jazyka prakticky na všetkých úrovniach, od blogov až po knižné publikácie, uprednostňujú podobu *prsiami*. Dôkazom skutočnosti, že nejde o nový jav, sú doklady zo staršej slovenskej literatúry, ktorá bola spravidla veľmi starostlivo redigovaná, napr. *Z roku 1872 pochádza pravdepodobne malé rozkošné plátno Ruže, na ktorom umiestnil mladú ženu do pol pása, s odhalenými prsiami...* (1987) – ... *lenže teraz je to stará černoška s dlhými prsiami plieskajúcimi ako dusiace sa kapry* (r. 1963). Aj v novších textoch je výskyt vysoký, napr. ... *bola medzi nimi aj moja spolužiačka Helena so zvädnutými prsiami, boli sme v akejsi miestnosti...* (r. 2000). – *Na hranici šestnástky si v 86. min. prsiami stlmil Gubertiho prihrávku...* (2009) – *Výzerala dobre, so svojou ryšavou hrivou a veľkými prsiami bola neprehliadnuteľná* (2014).

Tvar I pl. *prсами* v súlade s kodifikáciou sa v korpuse nachádzal 695-krát, z toho bolo 340 výskytov v beletrii, a to pôvodnej aj prekladovej.

Výrazná preferencia tvaru *prсами* by mohla súvisieť aj s tým, že dvojhláska *-ia* sa nachádza aj v základnom tvare slova *prsia*, čo môže upevňovať dvojhlásku *-ia* v celej paradigme. Mnohí používatelia jazyka si ani neuvedomujú, že slovo *prsia* sa skloňuje podľa vzoru *srdce*, keďže ide o pomnožné podstatné meno s odlišným zakončením.

Zaujímavé však je, že pri podstatnom mene *dvercia*, ktoré má rovnakú gramatickú charakteristiku ako substantívum *prsia*, sklon používať v I pl. príponu *-iami* nepozorujeme. Celková frekvencia slova *dvercia* je výrazne nižšia ako substantíva *prsia*, navyše ide o slovo z okraja slovnej zásoby, v súčasných textoch sa spravidla pociťuje ako príznakové. V SSSJ sa uvádza ako zdobenina a expresívny výraz. V korpuse sa nachádzajú len tri výskyty tvaru *dverciami*, pričom dva z nich sú v beletrii (z rokov 1983 a 2003), tvar *dvercami* je zastúpený 24-krát (6-krát v beletrii, zvyšok sú zväčša blogy a rozličné lokálne stránky). V internetových textoch bol pomer výskytu tvarov *dverciami* a *dvercami* 32 : 433. Predpokladáme, že príklon ku kodifikovanému tvaru súvisí s celkovo nízkou frekvenciou slova *dvercia*, odchýlky od normy spravidla nachádzame pri často používaných slovách.

3.7. Srdce

V korpusových textoch má zhruba dvojnásobnú prevahu kodifikovaný tvar *srdcami*. Väčšinu zdrojov, v ktorých nachádzame tvar *srdciami*, predstavujú blogy a rozličné, zväčša neprofesionálne internetové stránky, nájdu sa však aj doklady z novín a časopisov, napr. *Zvolenčania odohrali s chladnými srdcami tretí zápas. – Muž s dvoma srdcami: Dokument o Arie hovi Kleinovi... – Pod ich teplými dlaňami a horúcimi srdcami pevná stena povolila.*

V internetových textoch sme zaznamenali miernu prevahu tvaru *srdciami*, hoci ide o skloňovací vzor. Niekoľko príkladov: *Prívesok s retiazkou a dvomi srdcami* (inzertný text). – *Málo je tých, ktorí sa dívajú svojimi vlastnými očami a cítia svojimi vlastnými srdcami.* – *Nech je nás vidieť: ukáže, že sme otvorení, vyzdobme celé mesto srdcami.*

3.8. Učilište

V korpusových textoch je výskyt tvaru *učilištiami* zanedbateľný.

Na internete sme nekodifikovaných tvarov našli len niekoľko desiatok, napr. *Firma sa usiluje spolupracovať aj s kolínskymi odbornými školami a učilišťami.* – ... *kooperácia so strednými školami a odbornými učilišťami, informovanosť o potrebe trhu práce.* – *V sektore lesníckych služieb ide predovšetkým o vzájomnú spoluprácu s Národným lesníckym centrom, Technickou univerzitou vo Zvolene a jednotlivými strednými lesníckymi školami a odbornými učilišťami.*

Ani kodifikovaný tvar *učilišťami* nemá vysokú frekvenciu, zaznamenali sme cca 1 530 výskytov.

3.9. Vajce

V korpusových textoch je síce prevaha kodifikovaných tvarov, ale len v pomere 2 : 1. Nekodifikovaný tvar nachádzame aj v pôvodnej a prekladovej beletrii, napr. ... *ako keď stará prepelica predstiera zlomené krídlo, aby ochránila hniezdo s vajcami.* – *Niektorí však ešte stihli vo švungu, v eufórii, poobhadzovať vajcami priečelie Primaciálneho paláca...* – *Pili sme šampanské, ale začali sme šunkou a vajcami.*

Google po zadaní tvaru *vajcami* navrhne opravu na kodifikovanú podobu, ale frekvencia odchylného tvaru je pomerne vysoká (32 200 výskytov). Domnievame sa, že k tomu prispieva aj množstvo kuchynských receptov na rozličných amatérskych internetových stránkach, napr.: *Diviačie mäso so slaninkou a vajcami.* – *Kyslá zemiaková polievka s vajcami.* – *Vianočná kapustnica so smotanou a stratenými vajcami.* Nekodifikovaný tvar však nachádzame aj v dennej tlači, dokonca v titulku článkov, napr. *Gréckeho moderátora obhádžali v štúdiu vajcami* – *Vajcami bombardovali stráž princa Charlesa* – *Biznis so zhnitými vajcami môže vyjsť Tesco pekne drahó.*

3.10. Vreca

V korpuse je výskyt tvaru *vrecami* pomerne nízky, ide zväčša o blogy a rozličné informačné internetové stránky, ktoré neprechádzajú jazykovou úpravou, napr. *A keď dorazilo aj auto s vrecami a rukavicami, bolo jasné, že dnešok rozhodne nebude o raňajkách v tráve.* – *My sme sa schovávali za vrecami s pieskom, zároveň sledovali lietadlá, padajúce bomby a šikovnosť delostreleckej obsluhy.*

Po zadaní tvaru *vreciami* vyhľadávač Google ponúkne korekciu na tvar *vrecami*. Niekoľko dokladov na tvar *vreciami*: *Ušetríte priestor v skrinách s vákuovými vreciami!* – *Box so zvieracími vreciami* – *Pumpa je obložená vreciami s pieskom, ktoré by ju mali ochrániť pred črepinami a ľahkou streľbou.* – *V areáli budú rozmiestnené stojany s vreciami na odpad.* – *Panely na streche v tehlových bytovkách boli zateplené vreciami s perlitom.*

4. Sociolingvistický prieskum

Okrem skúmania korpusových a internetových textov sme použili aj prieskumný dotazník s dvadsiatimi vetami, v ktorých boli niektoré substantíva napísané v nominatíve singuláru (12 skúmaných slov + 13 iných, aby nebolo zjavné, na ktoré slová sa upriamuje pozornosť). Úlohou respondentov bolo dať slovo v zátvorke do príslušného pádu.

4.1. Respondenti

Zber dát sa uskutočnil v marci až apríli 2016, dotazníky vyplnilo 102 respondentov, dvoch sme museli vyradiť pre nečitateľnosť. Respondentmi boli študenti:

- 1. ročníka Fakulty matematiky, fyziky a informatiky Univerzity Komenského v Bratislave (celkovo 25, z toho 11 z Bratislavského kraja, po 4 z Trnavského a Banskobystrického kraja, 3 z Nitrianskeho kraja, 2 z Trenčianskeho kraja a 1 zo Žilinského kraja; ďalej VŠ),
- 3. ročníka Gymnázia J. Hronca v Bratislave (25; ďalej GJH),
- 3. ročníka Gymnázia A. Einsteina v Bratislave (22; ďalej E, išlo o študentov 4-ročného štúdia, nie bilingválneho),
- 3. ročníka Strednej odbornej školy obchodu a služieb v Dolnom Kubíne (celkovo 28, z toho 14 z nematuritných učebných odborov a 14 z maturitných študijných odborov; ďalej UO, ŠO).

Dotazníky boli anonymné, pri ich distribúcii sme požiadali o spoluprácu vyučujúcich na príslušnej škole, ktorí študentom vysvetlili, že dotazník nie je zameraný na zisťovanie a hodnotenie ich vedomostí a majú ho vyplniť spontánne, bez dlhého rozmýšľania. Cieľ dotazníka nijako nešpecifikovali, zdôraznili len fakt, že ide o výskum zameraný na používanie niektorých slov v bežnom jazykovom prejave. Študenti pracovali pod dozorom vyučujúceho, teda neodpisovali ani sa navzájom neradili.

4.2. Hypotézy

Motiváciu stanovenia jednotlivých hypotéz uvádzame nižšie pri komentovaní výsledkov prieskumu.

H1: Najnižšia frekvencia koncovky *-iami* bude v slovách *líce*, *plúca*, *srdce*.

H2: Najvyššia frekvencia koncovky *-iami* bude v slovách *pole*, *more*, *prsia*.

H3: Respondenti, ktorí použili príponu *-iami* pri slove *srdce*, v priemere použijú viac nenáležitých tvarov než tí, ktorí vzorové slovo skloňovali v súlade s kodifikáciou.

4.3. Text dotazníka

Podstatné meno v zátvorke napíšte v správnom tvare množného čísla

1. Za siedmimi (more), za siedmimi (hora), kde sa voda sypala a piesok sa lial, žili raz tri (princezná)
2. Takmer celé dvere zatarasil svojimi mohutnými (plece)
3. Na Slovensku je veľa (gymnázium)
4. Záružlie väčšinou rastie na vlhkých (miesto)
5. Posadili ho do vozíka a zamaskovali niekoľkými jutovými (vrece)
6. Našiel tam krajinu s hlbokými (údolie), úzkymi (pole) a chudobnými (pasienok)
7. Starká nás ponúkla vyprášanými kuracími (prsia) s pečenými zemiakmi.
8. Bezmocne ležala na nemocničnej posteli a dýchala umelými (plúca)
9. Na honosnej svadobnej hostine sa stretli až štyri (kráľovná)
10. Domov sa vrátila s rozpálenými (líce)
11. Na lúke sme našli hniezdo s piatimi strakatými (vajce)
12. Spolupracujeme nielen so základnými školami, ale aj so záhradníckymi (učilište)
13. Všetky masové turistické akcie sú motivované významnými (výročie) našich novodobých dejín.
14. Napísal vetu so samými (citoslovce)
15. Staré mesto nás očarilo svojimi (námestie) a úzkymi stredovekými (ulička)
16. Nakreslil obrázok muža s dvoma (srdce)
17. Zrazu si spomenul na knihu, ktorú čítal pred dvoma (desaťročie)
18. Novú stanicu so štyrmi (nástupište) budú o necelý mesiac kolaudovať.
19. Len málokeď sa znesú dve (gazdiná) v jednej domácnosti.
20. Zamatovú vlečku kráľovnej nieslo šesť mladých (šľachtičná) v bielych šatách.

4.4. Vyhodnotenie dotazníka

4.4.1. H1: Najnižšia frekvencia koncovky *-iami* bude v slovách *líce*, *plúca*, *srdce*.

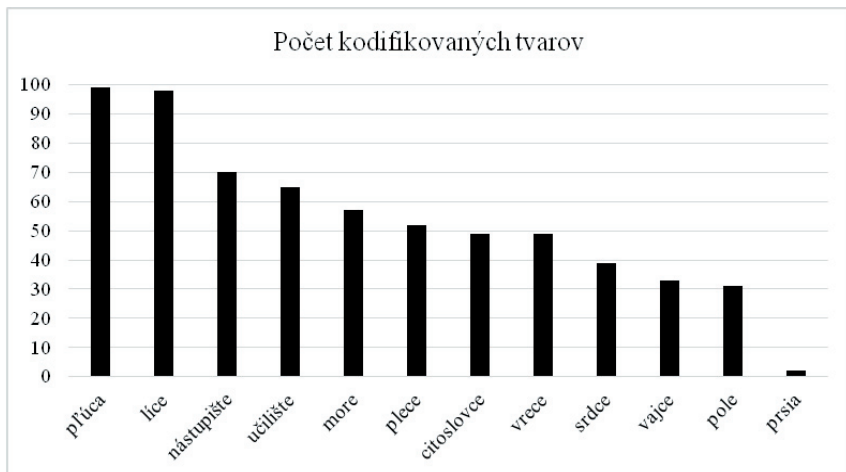
Najviac tvarov v súlade s kodifikáciou sme očakávali pri slovách *plúca* a *líce*, keďže majú dĺžku v kmeni a povedomie o pravidle rytmickeho krátenia je u Slovákov dostatočne rozšírené. V prípade slova *srdce* sme očakávali nízku mieru nekodifikovaného tvaru z toho dôvodu, že ide o skloňovací vzor, a predpokladali sme, že študenti nedlho pred maturitou alebo po nej ho budú mať dobre zafixovaný. Hypotéza sa potvrdila len čiastočne, a to pri slovách *plúca* (1 výskyt tvaru *plúciami*, študent GJH) a *líce* (2 výskyty tvaru *liciami*, po 1 z VŠ a E). Kodifikovaný tvar I pl. slova *srdce* však, prekvapivo, napísalo len 39 respondentov.

4.4.2. H2: Najvyššia frekvencia koncovky *-iami* bude v slovách *more*, *pole*, *prsia*.

Na základe údajov z korpusu a z internetu sme očakávali, že najproblematickejšie budú slová *more*, *pole* a *prsia*, pri ktorých sme zaznamenali najvyšší počet odchylných tvarov. Táto hypotéza sa opäť potvrdila iba čiastočne, a to pri slovách *pole* a *prsia*.

Graf 1 znázorňuje celkový počet kodifikovaných tvarov jednotlivých slov u všetkých respondentov bez ohľadu na školu, ktorú navštevujú. Slová sme zoradili zostupne podľa počtu kodifikovaných tvarov doplnených do dotazníkov. Slovo *more*, pri ktorom v korpuse prevažoval tvar *moriami* (432 : 234), viac než polovica študentov skloňovala v súlade s kodifikáciou (57 študentov), nečakane problémové boli slová *vajce*, *srdce*, *vrece*, *citoslovce*, pri ktorých študenti nedosiahli ani 50-percentnú úspešnosť.

4.4.2.1. Graf 1

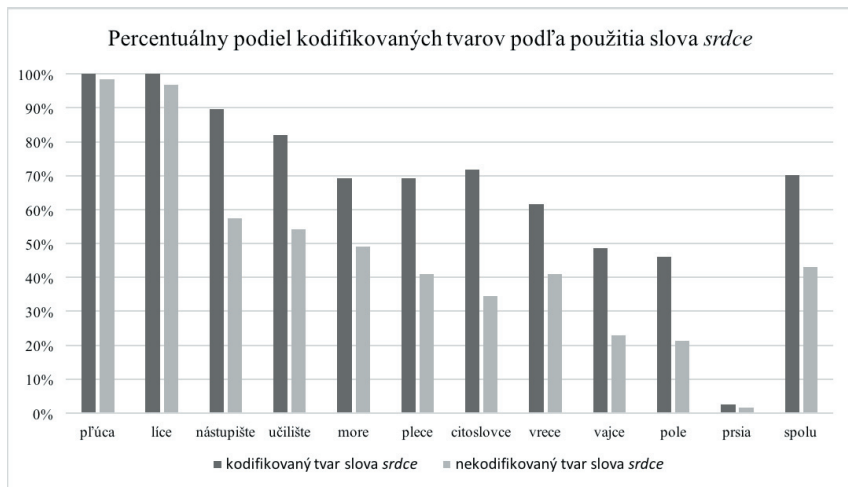
4.4.3. H3: Respondenti, ktorí použili príponu *-iami* pri slove *srdce*, v priemere použijú viac nenáležitých tvarov než tí, ktorí vzorové slovo skloňovali v súlade s kodifikáciou.

Graf 2 znázorňuje percentuálne podiely kodifikovaných tvarov jednotlivých slov rozdelené podľa toho, či študenti použili tvar I pl. *srdcami*. Jednoznačne sa ukázalo, že študenti, ktorí doplnili tvar *srdcami*, boli v priemere úspešnejší ako zvyšní respondenti.

Pri štatistickom vyhodnotení tejto hypotézy sme porovnali priemerný počet nenáležitých tvarov u študentov, ktorí použili kodifikovaný tvar pri slove *srdce*, s priemerným počtom u tých, ktorí použili tvar *srdciami*. Tvar *srdcami* doplnilo 39 študentov, ktorých priemerná úspešnosť dosiahla 70 %. Nespisovný tvar zvolilo 61 študentov, ich priemerná úspešnosť bola 43 %. Na vyhodnotenie štatistickej významnosti rozdielu týchto priemerov sme použili dvojjvzorkový t-test¹. Podľa neho je priemer prvej skupiny študentov štatisticky významne vyšší ako priemer druhej skupiny ($p < 0.01$). Hypotéza sa teda potvrdila.

¹ Dvojjvzorkový t-test testuje hypotézu rovnosti priemerov dvoch skupín dát. V našom prípade sú skupiny dané tým, či študent použil kodifikovaný tvar slova *srdce* alebo nie. Test sa používa na overenie toho, či je zistený rozdiel priemerov náhodný alebo systematický.

4.4.3.1. Graf 2

4.4.4. Zhrnutie výsledkov prieskumu

Celkovo možno konštatovať, že prieskumný dotazník potvrdil tendenciu zamieňať koncovku *-ami* v I pl. substantív vzoru *srdce* nenáležitou koncovkou *-iami*, pričom v tomto smere existujú rozdiely medzi jednotlivými slovami – pri niektorých je táto tendencia výraznejšia, pri iných miernejšia. Za osobitne pozoruhodné považujeme výsledky pri slovách *vajce*, *srdce*, *vrece*, *citoslovce*, pri ktorých študenti nedosiahli ani 50-percentnú úspešnosť, ale v internetových a korpusových textoch bolo odchýlok od normy podstatne menej. V neposlednom rade treba zdôrazniť, že vysokú frekvenciu nekodifikovaného tvaru *prsiami* sme predpokladali, ale pomer 98 : 2 je predsa len prekvapivý. Domnievame sa, že aj tento prieskum – síce s relatívne malou vzorkou respondentov, ale s jednoznačnou preferenciou tvaru *prsiami* – poukazuje na potrebu zvážiť variantné spracovanie I pl. slova *prsia* v nových lexikografických príručkách.

5. Záver

Zo získaných dát vyplýva, že vzor *srdce* v oblasti morfológie vykazuje dynamiku len pri niektorých slovách v I pl. Súdiac podľa textov z korpu-

su a z internetu, ide o slová *more*, *pole*, *prsia*, *srdce*, pričom všetky patria do jadra slovnej zásoby (pozri Mistrík, 1969, s. 114 – 123). Dotazníkový prieskum však naznačil, že potenciálne problémové sú aj slová *citoslovce*, *vajce*, *vrece*. Miera používania tvaru s príponou *-iami* je pri jednotlivých slovách rôzna, najvýraznejšie sa prejavuje pri substantíve *prsia* (cca 6-násobok nekodifikovanej podoby v korpuse, cca 17-násobok na internete, pomer 98 : 2 v dotazníku). Za mimoriadne zaujímavý považujeme fakt, že posun smerom k prípone *-iami* sa týka aj samotného vzoru, teda slova *srdce*, hoci v menšej miere než slov *more*, *pole* a *prsia*. L. Dvonč už v Dynamike slovenskej morfológie (Dvonč, 1984) hovorí o tom, že „... I. pl. subst. vzoru srdce je dnes miestom vzniku nových dvojtvarov s príponami *-ami* a *-iami*. Neobyčajná ‚životaschopnosť‘ tvarov na *-iami*, ich produktivita však zároveň vlastne dvojtvary na *-ami/-iami* ruší v prospech nových tvarov na *-iami*“ (s. 61). Po vyše tridsiatich rokoch od vydania publikácie sa však táto téza v slovenskej lexikografii neodráža, vo všetkých príručkách majú slová spadajúce do vzoru *srdce* jednotnú príponu I pl. *-ami*. Prevala nekodifikovaného tvaru *prsiami* je však v písanej i hovorenej slovenčine už natoľko výrazná, že by ju podľa našej mienky mala reflektovať jazyková teória aj lexikografia. Vzhľadom na to, že ide o pomnožné podstatné meno, jeho príslušnosť k vzoru *srdce* nie je taká zjavná ako pri podstatných menách stredného rodu s príponou *-e*. Mnohí používatelia jazyka si vôbec neuvedomujú, podľa akého vzoru sa slovo *prsia* skloňuje, pri tvorbe I pl. postupujú skôr intuitívne a pod vplyvom tvaru N pl. *prsia* a I pl. vzoru *vysvedčenie* používajú dvojhlásku *-ia* v celej paradigme. Na základe zistených korpusových a internetových dát a s prihliadnutím na výsledky získané prostredníctvom dotazníka odporúčame v nových lexikografických príručkách uvažovať o spracovaní I pl. substantíva *prsia* variantne, a to v podobe *prsiami*, *prsamí*. Možno zvážiť aj zavedenie variantov *pol'ami*, *poliami*. Tlak jazykovej praxe zjavne silnie aj v prípade ďalších slov vzoru *srdce*, a to *vajce* a *more*, ba dokonca aj pri samotnom vzore, preto túto problematiku treba kontinuálne sledovať.

LITERATÚRA

DVONČ, Ladislav: Inštr. pl. substantív vzoru srdce. In: Slovenská reč, 1967, roč. 32, č. 2, s. 102 – 109.

DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava: VEDA 1984. 123 s.

FURDÍK, Juraj: Pojem produktivity v slovotvorbe a morfológii. In: Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2002, s. 22 – 29.

FURDÍK, Juraj: Pojem produktivity v slovotvorbe a morfológii. In: Juraj Furdík: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Ed. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005, s. 253 – 260.

GURIČANOVÁ, Dana: Substantíva s príponou *-ište* a zdobneniny zakončené na *-ce*. In: Kultúra slova, 2016, roč. 50, č. 4, s. 200 – 212.

HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 3 – 4, s. 241 – 254.

HATTALA, Martin: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť: náklad Viléma Lauffera 1864. 157 s.

MISTRÍK, Jozef: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1969. 726 s.

MISTRÍK, Jozef: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 1976. 735 s.

MLACEK, Jozef: K uplatňovaniu novších kodifikačných zmien v jazyku slovenskej exilovej prózy. In: Kultúra slova, 1993, roč. 27, č. 3, s. 65 – 69.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.

NAVRÁTIL, Ladislav: Inštrumentál množného čísla podstatných mien. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 3, s. 139 – 144.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Nový deklináčny systém slovenských substantív. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 338 s. ISBN 80-8068-550-9.

ŠTÚR, Ludevít: Nauka reči slovenskej (Vistavená od Ludevíta Štúra). Prešporok, nákladom Tatrina 1846. 214 s.

Po rokoch opäť o slove *poliklinika*

SIBYLA MISLOVIČOVÁ

Abstract: This article deals with the lexicographic treatment of the words *poliklinika* and *polyklinika* in the past and the present. We indicate that, for decades, one set of dictionaries has been giving the incorrect form *polyklinika* with an explanation which doesn't represent the current state of affairs, along with the established and codified form *poliklinika*, without mutual reference between these two. It was shown that this problem arose due to a mistake in The Rules of Slovak Orthography from 1953, and it was solved

Štúdia vznikla v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/0125/15 *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko*.

with a clear result – codify only the form with beginning *poli-*. This decision is in accordance with the etymology of the word *poliklinika* and with its meaning. The incorrect lexicographical treatment of the words *poliklinika* and *polyklinika* in newer editions of dictionaries of foreign terms can lead to an uncertainty among the users of the language, and thus it was necessary to take a clear position in this problem.

Keywords: poliklinika, polyklinika, codified and uncoded version, etymology, prefixoids poli- and poly-.

Jedným z prínosov kontaktu s verejnosťou sú často inšpiratívne otázky používateľov jazyka. Za taký možno pokladať aj podnet od pozorného poslucháča J. K., ktorý napísal do rozhlasovej relácie Slovenčina na slovíčko: „Chcem sa Vás spýtať na pravopis jedného slova, ktoré ma trápi. To slovo je *poliklinika*. Viem, že je odvodené od slova *polis* z gréčtiny. No v Slovníku cudzích slov z roku 1966 a 1990 som našiel podobu *polyklinika* s ypsilonom po *l*. Za uvedeným heslom bol význam ‚klinika s viacerými lekáorskymi odbormi‘. Mám to brať tak, že v slovníkoch z uvedeného obdobia je chyba alebo je prípustné písať uvedené slovo aj v tomto tvare?“

Táto otázka je čosi ako deža vu. Podobnú sme našli v časopise Slovenská reč z r. 1960: „V Malom slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej z r. 1958 [1. vyd. vyšlo v r. 1959 – pozn. S. M.] zostavenom podľa Pravidiel z r. 1957 sa však uvádza *poliklinika* i *polyklinika* s rozdielnym významom. Opytujeme sa, či písanie s *y* *poly-* je odôvodnené, pretože sa v Pravidlách neuvádza, a či je slovo *polyklinika* v slovenčine správne.“ Ak sa pozrieme ešte ďalej do histórie, nájdeme viacero príspevkov, v ktorých sa rieši táto dilema. Jedným z nich je príspevok R. Wundera, ktorý v r. 1955 do toho istého časopisu napísal: „Podľa Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 i 1940 používal sa vo všetkých zákonných a úradných ustanoveniach až do 1. 1. 1954 (začiatok platnosti nových Pravidiel) názov *poliklinika*. V Pravidlách z r. 1953 je však uvedené toto slovo s *y*, teda *polyklinika*.“ V poznámke pod príspevkom redakcia uviedla, že v čase jeho uverejnenia sa už v dotlači Pravidiel slovenského pravopisu v r. 1954 v opravách na poslednej strane uvádza podoba *poliklinika*, *poliklinický*.

A. Keder v príspevku *Ešte raz poliklinika (nie „polyklinika“)* v Slovenskej reči (1960, s. 383 – 384) vysvetľuje pôvod slova *poliklinika* a konštatuje, že podoba *polyklinika* neobstojí ani vecne, ani pravopisne a nepatrí do slovníka cudzích slov, určeného najmä pre školy. Ďalej uvádza: „Nenáležitá,

neporozumením vzniknuvšia podoba *polyklinika*, utvorená podľa slovotvorného modelu typu *polytechnika*, *polymorfia* (gr. *polys* „mnoho“), by mala označovať „kliniku pre všetky odbory“, t. j. kliniku s viacerými „klinikami“ – čo nezodpovedá skutočnosti. Takýto výklad je vecne pomýlený, pretože taká klinika nebýva. Klinikou sa rozumie jedno, samostatné, lôžkové, fakultnými lekármi odborne vedené oddelenie (v nemocnici), ktoré sa v praxi obyčajne delí ešte na viac častí, pododdelení; napr. *interná klinika*, *chirurgická klinika*...“

V najnovšej publikácii Ľ. Králiku Stručný etymologický slovník (2015, s. 455) sa uvádza viac-menej to isté potvrdené ďalším výskumom. Je tam iba podoba *poliklinika* s významom „zdravotné stredisko“ (od 20. storočia), podľa nemeckého slova *Poliklinik*, doslova „mestská klinika“, čo je zloženina z gr. *polis* „mesto“ a nemeckého *Klinik* (z lat. *klinika*), pôvodne išlo o označenie zariadenia pre pacientov, ktorých ochorenia si nevyžadujú hospitalizáciu.

Nazrime však do súčasných výkladových slovníkov a príručiek sprístupnených aj na stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (slovníky.juls.savba.sk). V staršom výkladovom Slovníku slovenského jazyka (ktorý vychádzal v rokoch 1959 – 1968) sa ako v jedinom z nich uvádza aj nesprávna podoba *polyklinika* s odkazom na správnu podobu *poliklinika*, čo je zjavne s úmyslom dať používateľom jednoznačné usmernenie, ktorá z podôb je správna a ustálená, zrejme ako dôsledok diskusií z 50. a 60. rokov minulého storočia: *polyklinika*, *polyklinický*, *správ. poliklinika*, *poliklinický*. V slovníku sa, samozrejme, nachádza aj heslo *poliklinika*, -y ž. s významom „väčší ústav národného zdravia v meste, nemocnica s viacerými oddeleniami, mestské zdravotnícke stredisko s odbornými lekármi“, ako aj prídavné meno *poliklinický*. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) sa uvádza iba heslo *poliklinika* -y -ník ž. s významom „zdravotné stredisko s ambulanciami odb. lekárov“ a prídavné meno *poliklinický*. V Pravidlách slovenského pravopisu (2013) sú iba podoby *poliklinika* -y -ník ž.; *poliklinický*. V akademickom Slovníku cudzích slov preloženom z češtiny (2005) takisto možno nájsť len náležitú podobu: *poliklinika* -y ž. <g> „zdravotnícke zariadenie na poskytovanie ambulantnej starostlivosti (často spojené s nemocnicou), majúce niekoľko odborných oddelení“.

R. Wunder (1955) v spomenutom príspevku cituje Ottov náučný slovník: „Poliklinika, nesprávne polyklinika, je ústav spojený obyčajne s lekárskeym učilišťom, v ktorom sa chorým žijúcim v meste dostáva lekárskej rady a pomoci; títo teda neležia trvale počas choroby v nemocnici alebo na klinike, ale k lekárskej ordinácii do ústavu iba dochádzajú.“ Ako autor príspevku ďalej konštatuje, podobné vysvetlenie sa nachádza v ruských, nemeckých i poľských slovníkoch. Slovo *poliklinika* sa bežne používa v spisovnej češtine i maďarčine.

Problém sa teda v minulosti vyriešil tak, že chyba v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953, kam sa omylom dostala nesprávna podoba *polyklinika*, sa opravila už v dotlači, ako aj v revidovanom vydaní v r. 1957: „polyklinika, polyklinický“ sa opravuje na *poliklinika, poliklinický* (porov. Peciar, 1957) a M. Ivanovej-Šalingovej sa odporúčalo opraviť tú istú chybu v Malom slovníku cudzích slov z r. 1959. Ako nás však upozornil náš poslucháč, v starších vydaniach slovníka cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej (a neskôr aj spoluautorov Sama Šalinga a Zuzany Maníkovej) sa popri slove *poliklinika* s významom „mestské zdravotnícke stredisko tvoriace s nemocnicou celok“ uvádzalo slovo *polyklinika* s významom „klinika pre viac lekárske odborov“ ako správne (navyše bez vzájomného súvisťaznenia s podobou *poliklinika*). Takto sa obidve podoby uvádzajú vo všetkých vydaniach Malého slovníka cudzích slov (1. vyd. 1959), Slovníka cudzích slov (1. vyd. 1965) až po najnovšie 5., revidované a doplnené vydanie Veľkého slovníka cudzích slov (2008, s. 874), a to napriek jednoznačnému odmietnutiu podoby *polyklinika*, ako aj jej významu viacerými jazykovedcami už pred vyše šesťdesiatimi rokmi.

Pripomeňme si ešte slová R. Wundera (1955): „Ak použijeme *poly-* s *y*, znamená to podľa gréckeho *polys* „mnohonásobný, mnohý“. Toto použitie je známe v slovách: *polyhistor, polygamia, polyteizmus* atď. Ak použijeme bežný výklad (nie preklad) slova *klinika* ako „odborné lôžkové oddelenie takej nemocnice, na ktorej pracujú lekári ako fakultní činitelia“, znamenalo by potom „polyklinika“ také „zdravotnícke zariadenie, ktoré zlučuje viaceré, mnohé odborné oddelenia fakultnej nemocnice“. S takýmto názvom v zdravotníctve sa stretávame len ojedinele, skôr nedorozumením ako úmyselne. Niekedy sú snahy nazvať „polyklinikou“ súhrn nie viacerých lôžkových, ale ambulantných zložiek odborných oddelení, na ktorých ako lekári pracujú fa-

kultní profesori a docenti. Takto sa údajne v minulosti nazývali ambulančné pracoviská fakulty vo Viedni, v Budapešti i v Prahe. (...) Teda nie niekoľko kliník, niekoľko, mnoho zdravotníckych zariadení, ale mestská klinika, mestské zdravotnícke zariadenie. ... Z dosiaľ uvedeného je zrejmé, že organizátori nášho zdravotníctva, ktorí spolupracovali pri formulácii názvov zdravotníckych zariadení, mali pod pojmom *poliklinika* na mysli také zdravotnícke zariadenie, v ktorom sa poskytuje preventívna a liečebná činnosť obyvateľstvu a ambulantným chorým.“

Čo však z takejto skutočnosti vyplýva pre používateľov jazyka a slovníkov? Majú akceptovať to, čo sa hodnotí ako chyba, ale v slovníkoch cudzích slov sa opakovane zjavuje? Nie je našim zámerom, aby príspevok vyznel ako kritika, slovníky cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej a kolektívu ďalších autorov sú kvalitné diela, netušíme však, či v nich podoba *polyklinika* zostala po celé desaťročia zámerne na znak nesúhlasu s rozhodnutím jazykovedcov z 50. rokov 20. storočia alebo nedopatrením. Napriek tomu je nevyhnutné vo vzťahu k verejnosti zaujať jednoznačné stanovisko.

Podstatné pre používateľov jazyka je to, že podobu *polyklinika* treba pokladať za chybu, ustálená a spisovná je jednoznačne iba podoba *poliklinika* a nie je dôvod to meniť.

Na podporu toho, že podoba s *y* nie je v jazykovej praxi živá, môžeme uviesť, že v mnohomiliónovom korpuse Omnia Slovaca (15. 05) sme našli len 14 výskytov podoby s *y*, pri niektorých aj s komentárom v diskusii, že „ktosi neovláda pravopis“: *tu vravíš o gramatike a pritom ju sám neovládaš, vid' polyklinika, sa zamysli...*

Záver. Otázka pozorného používateľa jazyka nám pripomenula, že „vyriešené“ problémy môžu zostať – tak akosi skryto – nevyriešené. Preto sme pokladali za vhodné aj po desiatkach rokov „oprášiť“ tento problém, preskúmať ho a dať používateľom jazyka zreteľné usmernenie.

LITERATÚRA

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: Malý slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959. 450 s. – 2. vyd. (zrevidované) 1960. 452 s. – 3. vyd. (zrevidované s dodatkom) 1961. 460 s. – 4. vyd. (zrevidované a upravené) 1964. 463 s.

KEDER, A.: Ešte raz poliklinika (nie „polyklinika“). In: Slovenská reč, 1960, roč. 25, č. 6, s. 383 – 384.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

PECIAR, Štefan: Poznámky k zrevidovanému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 6, s. 334 – 341.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s. ISBN 978-80-224-1331-2.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Zost. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 408 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Zost. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971. 422 s.

Slovník cudzích slov (akademický). 2., doplnené a prepracované vyd. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad Ľ. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Ed. Ľ. Balážová – J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s. ISBN 80-10-00381-6.

Slovník slovenského jazyka. III. P – R. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1963. 912 s.

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 1139 s. – 2. vyd. (zrevidované) 1966. – 3. vyd. (zrevidované) 1970.

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 5., revidované a doplnené vydanie. Bratislava – Prešov: Vydavateľstvo SAMO 2008. 1184 s.

WUNDER, Rudolf: Poliklinika alebo „polyklinika“? In: Slovenská reč, 1955, roč. 20, č. 6, s. 372.

Priezviská Kaduk, Kadúk, Kaduc, Kadúc a ich pôvod

MICHAELA MAJERČÍKOVÁ

Abstract: This article deals with the surname *Kadúc*, with its variants and its origin. Several variants of this surname has been recorded in Slovakia: *Kaduc/Kadúc* and *Kadúk/Kaduk*. We deal not only with these variants, but also with the meaning of the surname – it was used to signify social position of a person and his designation. We

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0136/16 *ETYMO – etymologická databáza slovenskej lexiky* (1. etapa).

question Turkish origin of the word, which is found in Historical Dictionary of Slovak Language, and we offer a more plausible rooting in the Latin adjective *caducus*, „falling“, or „padajúci“ in Slovak, which was used in the phrase *caducus morbus*, „epilepsy“. These variants of the surname are hence retaining the forms of the nomenclature for the disease, from which the Slovak name „padúcnica“, or „the illness of the falling“, was likely derived. Finally, we arrive at the motivation for the surname; it was used as a characterisation of a person.

Key words: surnames Kaduk/Kadúk, Kaduc/Kadúc, lastname, motivation of surname, acceptance, etymology.

Podľa Databázy priezvisk na Slovensku (Ďurčo a kol., 1998) sa u nás v roku 1995 vyskytovalo priezvisko *Kaduk* 145-krát v 41 lokalitách a priezvisko *Kadúk* iba 2-krát v jednej lokalite. V oboch prípadoch ide najmä o oblasť Košíc a okolia. Priezvisko *Kaduc* sa vyskytovalo 63-krát v 24 lokalitách a *Kadúc* 27-krát v 8 lokalitách; v týchto prípadoch už ide prevažne o západné Slovensko.

Priezviská na Slovensku vznikali zo slov, ktoré spoločnosť používala na označenie vlastností človeka, jeho spoločenského zaradenia a pod. Pre výklad pôvodu priezvisk *Kaduk*, *Kadúk*, *Kaduc*, *Kadúc* môže byť zaujímavý výraz *kaduk* „padúcnica, epilepsia“, ktorý nachádzame v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej HSSJ; II, 1992, s. 10), kde sa naň uvádza doklad *Mahomet choroval na tessku nemoc (:kaduk:)*, pochádzajúci z Komenského diela *Orbis sensualium pictus quadrilinguis* (Levoča 1685). V HSSJ sa tu použil etymologický kvalifikátor „tur“, z čoho vyplýva, že ide o prevzatie z turečtiny. Príslušný výraz možno nájsť už v etymologickom slovníku F. Miklosicha (1886, s. 108, s. v. *kaduki*), kde sa naň uvádzajú doklady (s významami „padúcnica“, ale aj „zlý duch“ či „diabol“) z poľštiny, ukrajinčiny, bieloruštiny, ruštiny a litovčiny. F. Miklosich vysvetľuje toto slovo ako prevzatie z lat. *caducus*, pre ktoré však neuvádza význam. Analogický etymologický výklad uviedol aj E. Berneker (s. 466), podľa ktorého ide o prevzatie z lat. *cadūcus* „o človeku, obvyčajne starom: chatrný, slabý (hinfällig)“.

Nie je jasné, prečo bol v HSSJ vo vzťahu k tomuto slovu použitý etymologický kvalifikátor „tur“. K domnienke o tureckom pôvode slova viedlo autorov HSSJ zrejme meno *Mahomet* (Mohamed), objavujúce sa v citovanom doklade. Pravdepodobnejšie je tu však prevzatie z latinčiny.

Latinské *cadūcus* je odvodené od slovesa *cadere* „padat“; utvorené je sufixom *-cus* (pri pripájaní ku koreňu slova aj *-icus*, *-īcus*, *-ūcus*, *-ticus*; porov. Pultrová, 2011, s. 56). Slovník J. Špaňára a J. Hrabovského (s. 81 – 82) vysvetľuje význam adjektíva *cadūcus* v klasickej latinčine ako „1. padajúci, spadnutý; 2. ľahko padajúci, náchylný na pád, zrelý na pád (na spadnutie); 3. nestály, pominuteľný; 4. práv. bez vlastníka, bez pána“. Oxford Latin Dictionary (s. 269) uvádza okrem spomenutých významov aj význam „ten, ktorý má zomrieť, vystavený smrti, zomierajúci“.

V slovníku stredovekej uhorskej latinčiny sa pre výraz *cadūcus* uvádzajú významy „1. odpadnutý; 2. epilepsia; 3. slabý, ochromený, dočasný, prechodný, smrteľný“ (Lexicon Latinitatis..., II, zošit 1, 1991, s. 5). Spomenuté adjektívum sa často vyskytovalo spolu so substantívom *morbus* „choroba“, t. j. v spojení *morbus cadūcus* (doslova „padajúca choroba“) označujúc om epilepsiu (tamže). Podobné pomenovanie nachádzame už u Izidora zo Sevilly (Isidor..., s. 70), ktorý zozbieral viacero názvov pre túto chorobu. Na tomto mieste uvádzame iba doklad, ktorý súvisí so skúmaným slovom: *Haec passio et caduca vocantur, eo quod cadens aeger spasmos patiatur* „Toto utrpenie sa nazýva aj *caduca*, pretože padajúci chorý trpí kŕčmi“.

V staršej slovenčine sa stretávame s viacerými pomenovaniami choroby. Okrem už zmieneného názvu *kaduk* tu možno uviesť doklady *kdož by paducy nemocy vpadl* (17. stor.), *sw. Walentina nemoc* (17. stor.), *epilepsia: upadlá nemoc, porazená; sacer morbus: veliká nemoc* z r. 1763 (HSSJ II, s. 513, s. v. *nemoc*). V Slovníku slovenských nárečí (ďalej SSN) nachádzame názvy ako *padúca nemoc* (s. 694, s. v. *padúci*) i *padúcnica* (tamže),¹ *padacia choroba* (s. 692, s. v. *padací*), *pádnica* (s. 693), *porobená choroba* (s. 1005, s. v. *porobený*), *mrcha choroba* (s. 203), *nedobrá* (s. 398) či *chytlianka* (s. 699).

Na pomenovanie choroby mohol mať vplyv latinský jazyk, ktorý pôsobil na vývin lexiky najmä v cirkevnej a právnej oblasti, ale aj v lekárskej terminológii. Keďže v predpisovnom období sa autori lekárskech príručiek museli vyrovnávať s neexistenciou odbornej terminológie, snažili sa používať výrazy zrozumiteľné pre pospolitý ľud. Slovenské pomenovanie cho-

¹ Výraz *padúcnica* má v slovenských nárečiach aj význam „(o zvieratách) choroba zapríčiňujúca rýchle dochnutie králikov“ (SSN uvádza doklad zo Stupavy, okr. Bratislava).

roby *padúca nemoc*, *padúcnica* má zrejme rovnakú sémantickú motiváciu ako lat. *morbus cadūcus* – človek trpiaci touto chorobou padal, odpadával.² Nevylučujeme tu ani doslovný preklad z latinčiny, ktorý mohol vzniknúť v kontakte s literatúrou písanou po latinsky.

Vráťme sa však k už spomenutým priezviskám *Kaduk*, *Kadúk*, *Kaduc*, *Kadúc*.

Formy *Kaduk*, *Kadúk* možno interpretovať ako priame prevzatie z latinského *cadūcus* [kadukus], v slovenčine adaptované bez koncovky *-us*. Formy *Kaduc*, *Kadúc* boli pravdepodobne ovplyvnené latinskou podobou slova v ostatných pádoch, kde sa graféma *c* pred vokálom *i* číta nie ako *k*, ale ako *c*, napríklad tvar nominatívu singuláru *homo cadūcus* „padajúci človek“ čítame [homo kadukus], ale tvar nominatívu plurálu *hominēs cadūcī* „padajúci ľudia“ už čítame ako [homines kaduci]. Určitú úlohu pri etablovaní foriem *Kaduc*, *Kadúc* mohol azda zohrať i súzvuk so slovenskými názvami *padúca nemoc*, *padúcnica*.³

Aká je vlastne motivácia uvedených priezvisk? V minulosti meno dopĺňala istá charakteristika osoby vyjadrená označením jej zamestnania, príbuzenského zaradenia, rodovej či etnickej príslušnosti, názvu miesta bydliska alebo nejakej vlastnosti pomenúvanej osoby. Tu už môžeme vidieť zárodok priezvisk. Od 16. stor., najmä však v 18. stor., môžeme hovoriť o dedičných prímenách (viac k problematike porov. Majtán). Niektoré priezviská vznikli zo slov označujúcich telesné a duševné vlastnosti človeka, podľa ktorých ho spoločnosť charakterizovala a nazývala, porov. napr. priezviská *Tučný*, *Chytrý*, *Múdry*, *Šmatlák* a iné (tamže, s. 42). Významy latinského adjektíva *cadūcus* (porov. vyššie) nám dávajú možnosť predpokladať viacero motívácií na pomenovanie osoby priezviskami, resp. prímenami *Kaduk*, *Kadúk*, *Kaduc*, *Kadúc*. Mohol to byť človek, ktorý neustále padá. Iným sémantickým východiskom mohlo byť „slabý, ochromený“; išlo by teda o pomeno-

² K významovému východisku zmieneného dial. *padúcnica* ako označenia choroby zvierat porov. dial. *padat'* vo význame „6. hromadne umierať, hynúť (o ľudoch a zvieratách)“ (SSN II, 2006, s. 692).

³ Zaujímavá môže byť aj podoba turzovského priezviska Kaduch. V tomto prípade treba však zdôrazniť, že ide pravdepodobne o domácu odvodeninu priezviska, kým ostatné podoby sú latinského pôvodu. To potvrdzuje aj publikácia Turzovské priezviská (s. 127), kde sa uvádza, že priezvisko vzniklo ako prezývka zo slovesa *kadiť* „dymiť, čadiť“. Rovnako priezvisko hodnotí aj M. Majtán (2014, s. 116).

vanie človeka, ktorý má slabú telesnú schránku, ktorý je slabý fyzicky, prípadne psychicky. Takéto prímene mohol azda dostať aj človek, ktorý trpel epilepsiou (lat. *morbis cadūcus*).

LITERATÚRA

BERNEKER, Erich: Slavisches etymologisches Wörterbuch. Erster Band (A – L). Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1908 – 1913. 760 s.

ĎURČO, Peter a kol.: Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Podklady k projektu: Copernicus Programme, project COP-58: Onomastica – Copernicus Database. CD ROM. Paris: ELRA 1998. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html, cit. 26. 2. 2016.

GAJDIČIAR, Ivan.: Turzovské priezviská. Turzovka: Spolok priateľov Turzovky, občianske združenie, 2011. 249 s.

Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

ISIDOR ze Sevilly: Etymologiae. IV. – Etymologie. IV. Praha: OIKOYMENH 2003. 144 s.

Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. Budapest 1987 n.

MAJTÁN, Milan: Naše priezviská. Bratislava: Veda 2014. 196 s.

MIKLOSICH, Franz: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien: Wilhelm Braumüller 1886. VIII, 548 s.

Oxford Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press 1968. xxiii, 2126 s.

PULTROVÁ, Lucie: The Latin Deverbative Nouns and Adjectives. Praha: Karolinum 2011. 180 s.

Slovník slovenských nářečí. I. – II. A – P. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006.

ŠPAŇÁR, Július – HRABOVSKÝ, Jozef: Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 1318 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Našo obisce

MARTIN CHOCHOL

Aj pre zemplínsku dedinu bol niekoľko storočí typický rovný roľnícky dom – *rouna/prosta chiža*. Takéto domy sa budovali ešte v 30. – 40. rokoch minulého storočia, bohatší gazdovia si však už stavali *vinkel*, dom s pôdorysom veľkého L s dvoma izbami vpredu.

Hlavný materiál, z ktorého boli postavené staršie domy, asi nikoho neprevapí: drevená trámová konštrukcia sa vyplňala hlinou, neskôr nepálenými tehľami, ktoré sa nazývali *valki*. Tie sa vyrábali svojpomocne. Hlina *še mišila* šliapaním bosými nohami *u dol'inkoj* (v jame) a na spevnenie sa do nej primiešavalo *klaše*, *pl'eva* alebo *šečka*. Tehly sa tvarovali pomocou drevenej *furmi* (formy), do ktorej sa hlina dôkladne *nabila*. Hotové *valki* sa potom sušili na slnku. Ako spájací materiál sa používala tiež len hlina, ktorou sa dokončené múry aj *omasciľi*. Až okolo začiatku 20. storočia sa na stavbách začali vo väčšom objavovať *cehli*, hoci dlho len na spevnenie valkových múrov (len každý 2. – 4. rad bol z pálených tehál, podľa finančných možností stavebníka). Štandardom sa stal kamenný *fudament/fundament*, a kto mohol, postavil z kameňa aj časť múrov.

Na hotovú *glajchu/gl'ajchu* (tu: rozostavaný dom s dokončenými, „dovrovanými“ múrmi) musela prísť, samozrejme, *štrecha*. Stredom domu pozdĺžne prechádzala *mešterňica* (hlavná hrada), cez ktorú sa priečne v pravidelných rozstupoch položili menšie *hredi*. Na ne sa pribili *foršti/foršni* (hrubé dosky) tak, že sa okrajmi čiastočne prekrývali, a na to sa nanosila asi 10-centimetrová vrstva hliny, aby bol *padlaš* (strop/podlaha povaly) pevný, lebo po *pujdze* bolo občas treba prenášať aj plné mechy. Na hrady sa postavili *rohi* (vždy dve brvná spojené do tvaru obráteného V), na ktoré sa priečne pribili *latki*.

Článok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA Slovník slovenských nárečí č. 2/0105/14.

Strechu si každý *zakril/okril* najlepšie, ako mohol. Najdostupnejšia *okri-va* (krytina) boli *kički* (došky z ražnej slamy) alebo drevený *šingel/šindel*. Takéto strechy však neodolali požiarom. Bezpečnejší bol *čerep* (škridla), neskôr *eterník/veterník* (eternit) či *bl'acha* (plech).

Podlahu v dome tvorila udupaná *žem*, ktorú *vimasci'li* (vymazali) zmesou *žoutej hl'ini* (ilu) a *kobuľ'anok/gobuľ'anok* (*kobuľ'anka/gobuľ'anka* = konský trus, ktorý mal funkciu akéhosi lepidla). Spomenutý náter potom pravidelne pred *švetom* (sviatkami) obnovovali, takže „vôňa domova“ vtedy zjavne znamenala niečo iné ako dnes. Túto primitívnu podlahu však postupne nahradilo drevené *dile*: v pravidelných rozstupoch sa na zem položili *pošterhoľce/poštrehol'ce* (drevené podkladové hranoly), priestor medzi nimi sa vysypal pieskom a na vrch sa pribili dlhé dosky – *dile* (*dil'a* ž. = jedna doska, *dile* s. = celá drevená podlaha). *Dil'a* mohla byť *rouna/prosta* (rovná) alebo *pahovana* (s výčnelkom na jednej a drážkou na druhej strane), oba druhy sa však pri kladení čo najtesnejšie pritiahli *s kramľu* a pribili z *hlovakami* (veľkými klinkami).

Dom zvonka *obil'i'li* vápnom (*bil'ic* sa významovo len čiastočne zhoduje so spisovným bieliť, znamená totiž „natierať /o stene/“); horná časť zvyčajne ostala biela a dolná – *smuħa* –, siahajúca cca po spodný okraj okien, dostala inú farbu, najčastejšie *belavu* (modrú) alebo *žoutu* (tu: okrovú). *Oblaki* (okná) boli dve spredu a (najčastejšie) dve od dvora. Pozostávali z *futra* (zárubne) a štyroch *oblačkou* (*oblačok* tu: jedno okenné kridlo, čiže *oblačnica* vyplnená zo skliňnenima *tabličkami*, ktoré niekde – ako pamiatku na staršie časy – volali aj *blani*) a zatvárali sa *na hačok* alebo *na furgouku* (*furgouka* bol drevený hranolček alebo neskôr kovová súčiastka; bola v strede pripevnená k okenici tak, aby sa dala otáčať okolo osi a jej otočením do vodorovnej polohy sa okno zaistilo proti otvoreniu). Okná zdobili *firhančki* (záclonky) *s šifonu*, na spodku mali našitú *čipku/čipočku*. Nieкто mal v oknách vyložené aj zakvitnuté *makorteti* (kvetináče).

Pod oknami bol popri dome chodník – *duhol* (pomenovanie asi vzniklo zo spojenia *pod uhľom* > *poduhľom* > *duhol*). Pôvodne bol z udupanej a vymazanej hliny (rovnako ako podlahy vnútri) a na spevnenie mal na okraji drevený hranol. Vyvýšený chodník (najčastejšie pri dome postavenom na *hruňe/hrunku*, teda na kopci) volali *ternac/tornac*. Pri tehlových domoch už býval chodník kamenný alebo betónový. Zhora ho kryl *štابلon* (prečnieva-

júca časť strechy), ktorý bol na okraji po celej dĺžke ozdobený úzkou doštičkou s *cakami* (jednoduchým vyrezávaným vzorom).

Pred domom (od ulice) mohla byť malá kvetinová *zahrátka*. Oblúbenými kvetmi boli napríklad *bila lelija* (ľalia), *belava lelija* (kosatec; doslova „modrá ľalia“), *šipar* (šípová ruža), *tuľipan*, *buchtajka/pivoňka* (pivónia), *marcušok/cesnouka* (narcis), *forgou* (vlčí bôb), *esirouža* (astra), *krizantína* (chryzantéma), *d'ord'ija* (georgína), *orgoňina* (orgován) či *d'eňd'virak* (konvalinka) a väčšinou ich dopĺňali *barvinok/barvenok* (zimozeleň), *rozmarija* (rozmarín) alebo *kamena ruža* (skalnica).

Na *futre/firštoku* (zárubni) vchodových dverí bola z vonkajšej strany časť namontovaná *kapurka*, ktorá siahala asi do polovice ich výšky a mala zabrániť sliepkam či iným domácim zvieratám vojsť dovnútra. *Dzvere* sa zatvárali na *furgouku* (tá bola trochu väčšia ako na okne), neskôr sa zamýkali na *kľuč* (to už keď mali *zamok/zamik* a *kľamku/forgitou*, čiže zámku a kľučku).

Vstupnou miestnosťou bol *prikl'et*, cez ktorý sa prechádzalo na jednu stranu do *chiži* (slovo *chiža* znamená nielen „dom“, ale aj „izba“) a na druhú do *komori/komurki*. Tento priestor fungoval najmä ako kuchyňa a jedáleň a bol zariadený pomerne jednoducho.

Oproti dverám v kúte susediacom s izbou bol *pec* (veru tak, mužského rodu). Povrch mal väčšinou *vimasceni* hlinou, len zriedkavo vyložený *kaf'om/kach'om*. Časť pece, na ktorej sa varilo, nazývali aj *mašina* (no tento názov sa na ňu veľmi pravdepodobne preniesol z novšieho kuchynského vybavenia – sporáka). *Mašina* mala samostatné ohnisko a *brilu/brilku* (varnú platňu). Druhá, väčšia časť pece, ktorej dominovalo *čel'usce* (veľký otvor do pece, niekde s dvierkami, niekde sa len zakrýval platňou), bola určená na pečenie chleba. Dym sa z pece odvádzal cez *kandalou* (vyvýšenú murovanú časť) do *komina*, ktorý bol vraj za starých čias tiež len drevený a vymazaný ilom. Jeho dolná časť slúžila aj ako udiareň a bol do nej prístup cez malé *dzverka*.

Pri peci zvyčajne stála *lavočka* a na nej *gargala* (drevené vedro) s čistou vodou na pitie, niekedy aj *obarlou* (drevená nádoba podobná korýtku) na umývanie rúk. Chýbať nesmel *stul* zakrytý vo všedný deň s *ch'lebouku* (chlebovou plachtou) a vo sviatočnejší s *partkom* (obrusom), pri ktorom sa sedelo na *laukoch* alebo *stolkoch* (*stolok* = stolička). Za *stolom* však zvyčajne jedli len chlapi. Ženy a deti sedeli *pri pecu* alebo na *praže* (na prahu).

U priklece mala gazdiná aj všetky svoje *grati* (riady). Ukladali sa na *talaše* (veľké police) alebo do *kadrobi* (stojacej skrinky), neskôr prišiel do módy *kredeňec*. *Harki/harčki* (hrnce), *miski* aj *misočki* boli kedysi hlinené, čoraz častejšie kovové, *ol'ivani* (smaltované). Na prenášanie tekutín (obyčajne mlieka, ale aj polievky či kávy) boli určené *kandički* (konvičky). Niekedy medzi svetovými vojnami sa u nás dosť rozšírili *dinerki* (obedáre). Aj kovové *šitka* sú relatívne novou položkou v kuchynskom inventári: na cedenie (napr. cestovín) sa používal *drišľak* (cedník) a na filtrovanie nečistôt či pri príprave *sira* (tvarohu) zas redšie *placenko*. Na strúhanie (napr. kapusty) bol *reseľovik* alebo väčší *reseľou*, na trenie (hlavne zemiakov) *tarlo*. Starší (hlinený) krčah volali *šiňak* a novší (sklenený) zas *kaňčou*. Cesto *še mišilo* na drevenej *table* a potom *še rozhaňalo z rozvalku* (valčekom). A u niekoho by sme našli aj plechové *furmički na medouňiki* alebo mosadzný *mažarik*, v ktorom sa drvili napríklad orechy. Na nástenných poličkách mali svoje miesto *taňire* (tie boli skôr na ozdobu, jedlo sa väčšinou zo spoločnej misy, či dokonca priamo zo stola), *silki* (hlinené nádoby pripomínajúce nižší a širší krčah) a *fňdže* (hrnčeky). *Varechi* a *variški*, o ktorých účele sa hádam netreba veľmi rozpisovať (áno, slúžili aj ako hlavný výchovný prostriedok), sa spolu s *loškami* (lyžicami) najčastejšie zasúvali do *loškara/ložňika* (úzkej „poličky“ s trojuholníkovitými zárezmi na to určenými). Sem patrili aj *nabiračka*, *dzirava varecha* a *mutelka/mutilka* (tu: habarka).

Chiža slúžila predovšetkým na spanie a na prijímanie návštev, čomu zodpovedal aj *butor* (nábytok). Popri stenách v nej boli 2 – 4 *poscel'e*. Namiesto matracov v nich bola slama (najlepšie ražná), ktorá sa aspoň raz ročne vymieňala; buď bola v posteli len voľne uložená a zakrytá plachtou, alebo ňou naplnili *stružľaki* (slamníky) z domáceho plátna. Ak bolo nocľazníkov viac a na posteľe sa nepomestili, pod posteľami mohli byť schované *poscilki/šupetle* (zasúvacie posteľe), ktoré sa na noc vytiahli.

Pri voľnej stene stála *lauka* a pri nej *stul* a *stolki*. Modernejšia bola *šafareň*, lavica s operadlom a s úložným priestorom, ktorý sa otváral zvyčajne zhora (niektoré kratšie *šafarňe* však mali dvierka spredu ako skrinka). Nevyhnutnou súčasťou zariadenia bola *lada* (druh truhlice) na odkladanie sviatočného oblečenia, ktorá mala v spodnej časti veľkú zásuvku – *fjouku*. Odevy na *každi dzeň* sa len prevesili cez *dručok*, ktorý visel nad posteľou.

A ako úložisko menších predmetov, ktoré mali byť ťažšie dostupné, napr. *peňeži*, rôzne *l'ajstra/papire* (dokumenty), *mod'aci kňiški*, *britu* (britva), ba niekedy aj chlieb, poslúžila aj *mešterňica*.

Ak mali v dome malé dieťa, mohla byť v izbe aj drevená *koľiska* alebo na hrade zavesená *hojdanka* (veľká štvorcová plachta s rovnakou funkciou, ktorá sa vešala vždy za dva rohy a na boku mala našitý dlhší pás látky na „diaľkové“ kolísanie).

Nad stolom zo stropu obyčajne visela *gajsova/oľejova lampa* (petrolejová), o ktorú sa museli dôkladne starať, aby sa z nej *ňekurilo* (nedymilo). Čím viac museli šetriť, tým tenší bol v nej *gnut* (knôt). Okrem lampy si svietili aj *zo švičkami z voščin* (voskovými sviečkami) alebo ohňom z otvorenej pece či *mašini* (sporáka). Ľudia boli takí zvyknutí na oheň, že ešte dlho po zavedení elektriny sa hovorilo *zapal'ic* a *zaduc* (tu: zhasnúť, doslova zafúknuť, sfúknuť) lampu či *vilaň* (baterku).

Kým sa v komore uskladňovalo aj obilie, nachádzali sa v nej aj *prilubi na zarno* (*priluba* je priehradka aj miesto ňou oddelené). Bola tam *mučňica* s troma priehradkami: na *peršu*, *druhu* a *chľebovu muku*. Z povaly visel *dručok*, na ktorý sa vešali *mechi* a *plachciny* (poľnohospodárske plachty na prenášanie trávy, sena a pod., v rohoch mali našité traky). Pri stene stála lavica, na ktorej bola *kanda na smaľec/šmaľec* (kanva na masť), *korito* a *koritko*, a pod lavicou sa našlo miesto pre *gel'atku* (uzamykateľnú drevenú debničku). Do *gel'atki* sa zamykala slanina, aby vydržala až *do žňiva* (najmä tam, kde mali neustriehnuteľných hladošov – teda skoro všade). V komore stál aj *hordou* (sud) s kyslou kapustou, prípadne *koršou* (demižón) s vínom.

Na stene *na kl'inou* boli zavesené *krošňice* (rámové časti krosien) a bolo tu uložené aj iné vybavenie a pracovné nástroje, ktoré sa nepoužívali každý deň: *dzvarka* (drevená kaďa na zváranie šatstva a pradienok konopí pomocou ľuhu), *kupačka* (drevená kaďa na kúpanie), *praňik* (prací piest), *kačaci pist* (piest na vyrovnávanie, uhládzanie plátna, od slovesa *kačac* = uhládzať pomocou valčeka a piestu), *zbušok/bodňička* (nádoba na mútenie masla, dbanka), *bukolou* (drevená nádoba, v ktorej sa pri veľkých prácach vozila na pole voda), *ml'inok*, na ktorom sa mleli pšeničné a kukuričné *krupi* aj jačmenné *gerš'le*, *rečica* (riečica), veľké *šito* (na múku), *sadzaca lopata*, *lopatka/veslo*, *pocisk/kočerha* (nástroje potrebné pri pečení chleba, tým posledným je ohreblo), *vrecinka*, *kudzeľe*, *fajfi/falfi* (cievky) a podobne.

Keď si ľudia začali komory stavať samostatne alebo ako prístavbu za domom, prípadne si špeciálne na zrno postavili *sipareň/sipaňec*, vnútorné členenie domu sa zmenilo. Z pôvodnej izby sa stala *predňa chiža* (niekde jej hovorili aj *paradna chiža*), v ktorej sa však už bežne nebývalo a bola vyhradená na – nazvime to honosne – reprezentatívne účely. Domáci v nej zhromažďovali svoj najlepší a najcennejší majetok, či už išlo o nábytok, šatstvo, knihy, obrazy, jednoducho čokoľvek, čo považovali za vzácné. Postele tu boli už len dve, a to nie pozdĺž steny, ale spolu v strede miestnosti na spôsob manželskej postele, ako sme na to zvyknutí dnes. V rámci ostatného nábytku sa postupne suverénne presadil *šifoner* (skriňa na šatstvo dnešného typu s miestom na vešanie i poličkami). A čestné miesto medzi prednými oknami často obsadzovala *kasna/kas'la*, dnes by sme ju nazvali možno komoda. Mala tri veľké *fjouki* a na vrchu veľké *džveridlo/džveredlo* (zrkadlo) medzi dvoma presklenými vitrínkami – *oblačkami*. Pôvodné vybavenie sa presťahovalo do *zadnej chiži*, ktorá vznikla na mieste pôvodnej komory.

Klasické pivnice, ako ich dnes poznáme, sa začali stavať až pri murovaných domoch. Predtým napríklad repu skladovali tak, že z nej urobili *bradlo* (precízne poukladanú kopu, ktorú pokryli slamou a hlinou), a na zemiaky a koreňovú zeleninu kopali *dolok*, ktorý zakryli doskami a hlinou.

Súčasťou domu bol veľmi často aj *chľiu* (maštal') pre *statok*, ktorý bol umiestnený celkom vzadu, *pokoňec/pokončuk/koncuk chiži*. V ňom *trimali* (tu: chovali, doslova držali) hlavne hovädzí dobytok a kone: mohli tam byť *krava*, *vul*, *jalouka* (jalovica), *perviska* (krava po prvom otelení), *cel'atka* a *cel'ata* (teliatka a teľce) – *bički* alebo *celički* –, *kuň*, *kobula*, *hačatka* a *hačuri* (žriebätká a žriebätá) – *koňiki* alebo *hačurki* –, no popri nich sa tu našlo miesto aj pre *zajace*, prípadne nejakú kozu či ovcu.

Zvieratá stáli na drevených *pomostoch* (*pomost* = mostina). Do *valova* im dávali *šečku napravenu z otrubi a z repu*, nad ním bola *drabina* (rebrina), za ktorú im kládli *šeno*. Kozička mala svoje krmivo za *drabinku*, ktorá bola zavesená nižšie ako pre statok, králikom väčšinou museli stačiť *vihrižini*, ktoré väčším zvieratám spadli na zem. V kúte bol malou ohrádkou oddelený priestor pre mláďatá – *kocinok*, v ktorom sa bežne pripravovalo krmivo a cez ktorý sa dalo po rebríku vyjsť na pôjd.

V chlieve nemohli chýbať *lopata*, *vidla/vidli* (oboje pomnožné), *vedro na napavaňe* (na napájanie), *hoblík* (tu: strúhadlo) alebo *mľinok* na repu, *šafľa*, *ohreblo i kefa* na česanie, *štverce* (konské postroje), *kantare*...

Chľivec (chliev) mohol byť riešený osobitne alebo ako nízka prístavba za maštaľou. V ňom *hodovali* (chovali) jedného alebo dva bravy – *karmiki* (*karmik*) a na chov *meržnicu/šviňu matku*. *Kornaz/kornas* (plemenný nevykastrovaný samec svine) bol zvyčajne obecný a chovať doma si ho mohol dovoliť len málokto. Popri *meržnici* sa tmolili prasiatka: celkom maličké *prašatka/cicaki/cickoš*e, sotva odstavené *otstavčata* alebo väčšie *šudoviki* a *šudovi*.

K *chudobe* (domácim zvieratám, trochu expr.) patrili aj *drobizg* (tu: expr. hydina), ten mal samostatné „bydlisko“. *Kohut s kurami* nocovali u *kurňiku*, ktorý mohol byť nadstavbou chlieva, *kurčata s kvoku/kuvoku u hňizdze* (tu: prútím vyplnenej konštrukcii pripomínajúcej obrátený kôš s dnom) schovanom v chlieve, v komore alebo – počas chladnejších mesiacov – aj v izbe pod posteľou. Niekde mali aj samostatný *huši* alebo *kačeci chľivec*.

A do *obisca* (toto slovo v sebe spája významy „domácnosť“ aj „hospodársky dvor“) patrili ešte hospodárske budovy: *šopa a pľeň* (stodola). V šope, ktorá bola zároveň aj akousi provizórnou dielňou, boli nástroje a zariadenia potrebné na údržbu domu a náradia: *mlatok* (kladivo), *klišče*, *defugovi* (veľké kliešte na spájanie plechu), *pilník*, *rašpel*, *hobel/hubel*, *furov/švider* (vrták), *šekera*, *pila*, *oberučni nuž*, *bačka* (tu: nákovka na kutie kosa), *kuň* (tu: lavička s jednoduchým mechanizmom na upnutie dreva pri obrábaní obojručným nožom), *šidlo*, *švajka* (obuvnícka ihla) atď. Ak si chcela gazdina uvoľniť miesto v komore, presunula sem aj nástroje na spracovanie konopí a ľanu, napr. *cerľicu*, *šcec*, *fajfar/fajfaňicu* (stojan na cievky pri navíjaní osnovy), *špuľar* (zariadenie na navíjanie nití), *dzvarku*, ba aj celé *krosna*.

U *pľeuňi* bolo zas odložené poľnohospodárske náradie – *motiki*, *vidla*, *hrabe* (pomn., hrable), *kosi*, *copi* (cepy), *ortouka* (hrubá úzka klčovacia motyka), *klúka* (dlhšia železná tyč s hákom na konci na manipuláciu so zviazaným senom a slamou), *šerp* i novší *kosak*. Na klincoch viseli z prútia upletené *opalki/košarki* (oválne prútené košíky), na drúku *poňvi/pojmi* (*poňva/pojma* = veľká poľnohospodárska plachta). Na *zbojisku* (holohumnici) stál *vuz*, prípadne *trejir* (vejačka), *šečkareň* (sečkovica), v novších časoch výnimočne aj (*mašina*) *mlacačka*. Okrem toho sa tam v sezóne dosúšali niektoré plodiny, napr. zrna, mak či strukoviny.

A takmer v každom dvore bola aj *studzeň* (studňa) vyložená kameňom a nad zemou ohradená doskami. Voda sa z nej ťahala najčastejšie pomocou *žuravu*, ktorý je pre Zemplín typický. Ten tvorila *socha* (stĺp, v hornej časti rozdvojený) a cez ňu preložený *žurau* (tu v užšom zmysle vahadlo), ktorý mal na jednom konci na *dručku* zavesené vedro na vodu a na opačnom závažie – ťažký kameň, kus železa alebo vedro s kamením.

Kupujte od štrangárov žinky, šnúry, motúzy, špagáty, laná, povrazy (1)

KATARÍNA BALLEKOVÁ

*Mne nechýba motúz, žinka – ja rád bič!
Uplet' mi ho, vyzdob mi ho, povrazník!
Uplet' mi ho s kystkami,
s magôčkami, ringlami.
Keď ním plesnem,
nech hlas nesie
do diaľavín, širavín!*

(podľa K. Ondrejku, 1987, s. 57)

Z histórie povrazníctva sa dozvedáme, že toto remeslo nebolo rozšírené v každej dedine, no povraznícke výrobky boli žiadané a tvorili neoddeliteľnú súčasť roľníckeho hospodárskeho vybavenia a domácnosti. Pomerne malý počet týchto remeselníkov, obyčajne organizovaných od 17. až 18. stor. v samostatnom povrazníckom cechu alebo v spoločnom cechu, napr. v Liptove spoločne s remenármi, klobučníkmi, sedlármi (podľa M. Petráša), pokrýval potreby lokálneho spoločenstva a svoje výrobky ponúkali povrazníci formou trhového predaja aj v širšom okolí rozvozom a expedíciou vlastných produktov. Preto bola prítomnosť cestných a železničných komunikácií v blízkosti povrazníckej dielne výhodou. Surovina na výrobu povrazníckych výrobkov (konope, ľan, ale aj žihľava) sa získavala najmä z domácej poľnohospodárskej produkcie. Povrazníci vláknetú surovinu skupovali surovú

Príspevok je výstupom riešenia grantových úloh VEGA č. 2/0096/14 *Kultúrne dedičstvo Slovenska: materiálna produkcia, sociálne súvislosti* a č. 2/0105/14 *Slovník slovenských nárečí*.

a ďalej ju spracúvali podobnými technikami, aké sa používali pri príprave konopnej alebo ľanovej priadze domáckym spôsobom (napr. máčanie, trepanie a lámanie, česanie, pradenie), alebo remeselníci kupovali na výrobu povrazov ručne, od 20. storočia už aj strojovo pradené nite (Zajonc, 2012, s. 158) ako polotovarový materiál, ktoré súkaním a skrúcaním za pomoci nástrojov spracúvali na špecializované výrobky. Remeselník, ktorý sa venuje výrobe povrazov, nazýva sa *povrazník* (nárečovo aj *provazník*, *porvazník*, *porvažník*), *povrazár* (nár. *porvazar*), *štrangár* i *štrankár* – takto označenie tejto profesie zachytáva napr. Slovník slovenských nárečí (ďalej SSN).

V minulosti sa povraznícke remeslo dedilo takmer zákonite z otca na syna aj niekoľko generácií. Nebolo to však len vďaka odovzdávaniu majstrovských zručností v rodine, ale najmä z dôvodu vlastníctva a následného dedenia či nadobúdania remeselníckeho náradia, nástrojov aj celej povrazníckej dielne, ktorá netvorila pre svoju špecifickú rozlohu a rozmery bežnú vnútornú časť domu, ale budovala sa ako súčasť dlhých dvorov či záhrad na pozemkoch pri dome. Dĺžka povrazníckej, čiastočne zastrešenej dielne mohla dosahovať aj úctyhodných 100 metrov.

Ešte aj na výskume v r. 2015 (ktorý sme realizovali spolu s J. Zajoncom v rámci grantového projektu Kultúrne dedičstvo Slovenska... a z ktorého tu uvádzam časť vlastného nárečového prepisu zo zvukového záznamu) nám takúto jedinečnú zachovanú dielňu sprístupnil majster štrangár Ján Svatík (narodený r. 1965) z Hradišťa pod Vrátnom v okrese Senica, ktorý je v otcovej línii predstaviteľom už štvrtej aktívnej generácie povrazníckej rodiny. O svojej dielni a štrangárskom fortieli, ktoré získal od otca, vypovedá v záhorskom nárečí (hoci norma miestneho juhozápadoslovenského dialektu je už pod vplyvom spisovného jazyka rozkolísaná) takto: *Ďielňu a dom postavil tatko, bola to tatková d'ielňa. Pracovat pod mojím tatkom nebola žianná sranda. Ftedi bol pán, bol niégdo. Celí kunšt si zebrał do hrobu. Vřavel, že lano spravi bårjakí somár, špagád len niégdo. A či ho vraj otec naučil robiť špagáty? Naučil, ale já som to nerobil hádám aj dvacad rokou. Ten špagát ket sa stáčá... najdôležitejší je špagát. To je pomerne velké umenie spravit ten špagát. Mi ho dovážáme. Mne to tatko ukazoval. F tej špule je deset kilometrou špagátu. A tíh deset kilometrou špagátu mosíte spravid ručne na takom kolovraťe, abi bol ten špagát rovnakí, ale aj rovnako zakrúťení, čo nie je jednoduchá vec. Tatko ból majster, mal jeden z najmodernejších strojou...*

To musí maď aj fš'ach, lebo to neni také jednoduché, či aj fyzicki, lebo to sa nachodíte. Já som tu robil nedáuno 47 kilometrou lán. A to som nachodil višie 250 kilometrou. Ket scete spravit 50-metrové lano, tak musíte prejiť okolo 250 metrou, ket to dobre ide. To sa s takích špúl odvíja, to sa niekedi zamotáva, musíte sa vracat.

Brat má opchod v Braťislave. Mi fungujeme tak, on tam má potravini a vella je taká izba, tam je jako velkosklat (s lanárskymi výrobkami). Lebo toto povrazníctvo bi inádz nemohlo fungovat, kebi to on nedotoval. Ket to nejde – lebo v zime sa stojí, teraz v zime bola robota, ale običajne mi šez mesiacou stojíme, to musí vikrivat. Kebi to nevikrival, tak to povrazníctvo panne na kolená.

V kartotéke dialektologického oddelenia (ďalej DO) v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sme našli ojedinelý úryvok z r. 1976 zo spomienok Štefana Meliša z Papradna v okrese Považská Bystrica, ktorý nám približuje, ako sa u nich v rodine dedilo povraznícke remeslo: *U mojich predkov bolo toto domáce remeslo dedičné. Starý drevený nástroj dedil sa z otca na syna. Už dedo môjho otca Peter Chanták (1831 – 1888) vyrábala štranky a roznášal ich po okolitých dedinách, kde ich predával. U môjho deda Adama Meliša, ktorý bol synom P. Chantáka, súkavali vždy štranky pre kostolné zvony. Fara papradňanská každoročne vyberala lepšie kuky (t. j. kľkové pradiwo z konopi) na kostolné zvony od všetkých občanov. To bolo povinné odovzdávať, hoci ich toľko nebolo treba. Farár ich potom predával.*

V Rumunsku, v Nadlaku, kde žije početná slovenská menšina, pracovali v prvej polovici 20. stor. ešte 2 – 4 majstri štrangári ako samostatní remeselníci, v 80. rokoch sa už spojili vo výrobnom družstve (Rohárik, 1988, s. 377): *Tem Hekeľ bol'i známi nadlackí štrangár. Toto je štrangárova chiža.* (Nadlak).

Hradištiansky štrangár J. Svatík priblížil vlastnú surovinovú škálu na povraznícke výrobky takto: **Konope aj lan.** *To je tráva taktok visoká. To sa pokosí. Potom sa to namočí, to sa spievalo Močila konope... Na takej trlice sa to rozbilo. Potom boli také šípi ocelové a na tých sa to česalo. Nevie, jako sa ti šípi volali. Konope tatko kupoval, aj rastlinu. To mali hocigde. Aj pri dome mali ľudia na poli zasadené. Tuto sa toľko konope spracovávalo! Šak neni tomu dáuno, v Holíči boli lanárske, konopárske závodi... A teraz mi musíte dovážat sem jutú. 150 ton jutí sa doveze sem na Slovensko. To je sko-*

ro to isté. Juta neni skoro žianní (rozdiel). Teras sa robí z juti. Ale **juta** už má krátky vlas. Čím je dlhší vlas, tým je to lano pevnejšie. Robí sa z bavlni, ale **bavlna** je úplne krátka, jag vata. Ona je pekná, ale je velice slabá. Používám **sisal**, to sú kaktusi agáve. Aj zo **žihlavi** tatko robil, ale velice málo. To robili povražníci, kerí nemali apsolutne žianné peňiaze, lebo bolo to pracné a to nebolo zdaleka to, čo bol lan alebo konope. Ona má v sebe také vlasi, ale slabé je to. **Kokosové vlákno**, to je téš pomerne zácné.

Keď sa pradie konopné vlákno, to sa púšćalo, na takej ihlice to púšćá, furt sa to sliní.

Potom sa robilo aj z odpadu, čo sa vićesalo. **Kúdel**, aj s toho sa robil špagát, ale to si kupovali ludia, kerí mali málo penazí, lebo on bol slabí, to bol otpat, tam boli také zrníćka. Ból dobrí, ket koza sa išla pást... Samotní špagát je velice slabí, lebo sa rospletá. Mosí bid dvojmo skanní (t. j. súkaný, stáćaný). Samotní špagát má tendenciju sa rospletat. To sa vám rosplete jag vlasi.

Od tradićného povrazníćkeho sortimentu, akým boli kedysi najrozlićnejšie voskované dratvy, motúzy, šnúry pre hospodára, žinky do domáćnosti, laná pre zvonárov, hrobárov, tesárov a murárov, baníkov i lodníkov alebo aj neslávne slávne štranky pre obesencov, presúva sa remeselná povrazníćka výroba v 2. polovici 20. stor. k novodobým produktom. J. Svatík z Hradišća pod Vrátnom sa o nich rozhovoril takto: *Tatko robil skoro to isté čo dedo, lebo tá doba – ked bol tatko a dedo – bola skoro tá istá. Robil **úvaski** na kravi, tedi sa ešće uvazuvalo. To bolo tieš s konopí. To bolo z dvoch špagátóf. Abi tá krava mala na hlavu, to malo ale pol metra. Celé to malo ale meter. To bolo z dvoch a potom, de tá krava bola o hrant (uviazaná), to bolo ze štiroch špagátóf. Tatko robil **siete na fodbal**. To sa viazalo rućne kedisi. **Kabele** plietol také sieťové. To sa volá praná juta. Praná juta je biělá. Vívári sa, ten špagát má ale milimeter. Ten dáte dokopi, mosí bit dvojmo skanní, a s teho sa robili ti sietki. Robil aj na koňe **ohláuiki**. Aj s kože sa robili, ale s tochtó daleko viác poslúćhá ten kón. Jeho to tlačí, tam sú také uzle, jeho to tlačí, ke_ ca tahá, a tlačí ho to tólko, až mu křf nějde do hlavi. Ale tento koženní tak nevie spravít (tlak). Ket to nerobím, s toho vídete. Aj tie siete pliest. S toho bolia prstí. Tie **laná** sa používali na šplhañíe do škvól (36 mm priemer). Čím je to lano ténšie, tím sa horšie šplhá. Na **preliezañíe siete**, čo sú teraz na ihriskách, robil tatko. To bohatí ludia šetko mali doma. To bolo*

*v zahradách vistavené. Hovorilo sa, že prapradedo (narodený r. 1856, na Dobrej Vode býval) robil aj **slučki pre kata**, ale to robil málogdo, to mosel dat povolenie gróf. To boli odborníci naslovozať. On mal povolenie robiť pre kata...*

J. Svatík z Hradišťa pod Vrátnom začal s bratom v 90. rokoch podnikat', nadviazal na remeselné dielo svojho otca, no v sortimente výrobkov – hoci ich spracúvajú tradičnými výrobnými postupmi aj využívaním zdedených nástrojov – zmenili sa vstupné materiály i produkty, po ktorých je dopyt najmä v športových odvetviach a v športovej výchove na školách. Popri produktoch nemeckej firmy Gleistein so zastúpením v Trenčíne, ktorá dnes vyrába horolezecké laná zo syntetických materiálov, nie však pre slovenský trh, lebo oni *robia pre horolescov laná pletené jak kocár*, ale *ja robím stáčané horolezecké laná*. *Horolesci a jaskiňari si berú **rebríki**. Nije naše laná. Lebo to pletené lano (z gleisteinu) je syntetický hodváb, to je lahučké. Tatko robil aj laná pre horolescov volakedi, ale tieto laná sú dos tašké. Toto lano sa lúbi zlomiť, ale hento pletené sa nezlomí. Robíme stáčané laná ot 6 do 36 mm.* Na výrobu lodných lán sa využíva ako materiál syntetický polypropylén, *lebo sa ňeiskrí, na **prádelné šňúri** máme česani praní lan.*

Na ďalšie (tradičné) druhy povrazníckych výrobkov, ale aj na samotný *zákon krútny*, na nástroje v širších jazykových súvislostiach sa pozrieme v tematickom pokračovaní niekedy nabadúce.

LITERATÚRA

BALLEKOVÁ, Katarína: Nárečová terminológia spracovania priadnych vlákien v Zliechove a okolí. Dizertačná práca. Bratislava: JÚLŠ SAV 2009. 170 s. + prílohy.

Ja som dobrý remeselník. Výber remeselníckeho folklóru. Vybral a upravil K. Ondrejka. Bratislava: Mladé letá 1987.

Kartotéka dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

PETRÁŠ, Milan: Povrazníctvo v Partizánskej Ľupči. In: Liptov. 8. Vlastivedný zborník. Martin: Osveta 1985, s. 253 – 267.

ROHÁRIK, Pavel: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. 1. časť. Martin: MS 1988.

ROZKOŠ, Pavel: Dialektologický slovník slovenského nárečia v Nadlaku. Nadlak: Vyd. Ivan Krasko 2007.

Slovník slovenských nárečí. 1., 2. zv. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.

ZAJONC, Juraj: Premeny vlákna. Bratislava: Edition Ryba 2012. 240 s.

ROZLIČNOSTI

Expatriant, expat, expatriot

V poslednom čase sa na pomenovanie zamestnancov, ktorých vysielajú materské firmy pracovať na určitý čas do pobočiek v zahraničí, používajú výrazy *expatriant*, *expat* či *expatriot*.

Názov osoby *expatriant* súvisí s podstatným menom latinského pôvodu *expatriácia*. Prefixoidom *ex-* sa v slove *expatriácia* vyjadruje význam „z, von“, základ pochádza z latinského slova *patria* s významom „otčina, vlasť“. Slovo *expatriácia* má podľa slovenských lexikografických príručiek význam „vypovedanie, vystaňovanie z vlasti“ a ako právnický termín má význam „zbavenie štátneho občianstva“. V Slovníku súčasného slovenského jazyka (1. zv., A – G, 2006) aj v Slovníku cudzích slov (2005) sa životné podstatné meno mužského rodu *expatriant* zhodne vykladá ako pomenovanie občana, ktorý bol vypovedaný, vystaňovaný z krajiny. Jeho opozitom je podstatné meno *repatriant* ako pomenovanie osoby, ktorá sa legálne vrátila späť do vlasti (napr. po zmene režimu).

S používaním podstatného mena *expatriant* v odlišnom význame „zamestnanec firmy pracujúci v zahraničí“ sa v poslednom čase stretávame v oblasti riadenia ľudských zdrojov, napr. v názve diplomovej práce *Špecifika odmeňovania expatriantov na území SR*, ale aj v publicistike a v médiách vo vyjadreniach ako *Druhé vydanie titulu je rozšírené o nové smery... či o problematiku organizačného správania manažérov expatriantov v zahraničí*. Slovo *expatriant* v novom význame sa k nám dostalo z angličtiny mechanickým prekladom slova *expatriate* v odbornej literatúre. K pôvodnému významu slova *expatriate* „osoba vypovedaná z vlasti“ pribudol v angličtine v 20. storočí význam „osoba žijúca dlhodobo v zahraničí“.

Podľa novších anglických výkladových slovníkov má v súčasnosti anglické slovo *expatriate* všeobecnejší význam, než sa uvádza v slovenských slovníkoch pri jeho slovenskom pendante *expatriant*. V anglickom výkladovom slovníku *The New Oxford Dictionary of English* (1998) sa pod-

statné meno *expatriate* vysvetľuje ako pomenovanie osoby, ktorá žije mimo svojej domovskej krajiny, a v druhom význame „osoba vypovedaná z vlasti“ sa slovo hodnotí ako archaizmus. V slovníku Macmillan English Dictionary (2003) je pri hesle *expatriate* iba jediný význam „niekto, kto žije v cudzine“ a pri ňom exemplifikácia v *Prahe žije veľa amerických expatriantov* (*Prague has a large population of American expatriates*). V porovnaní s anglickými výrazmi *emigrant* a *immigrant*, ktorými sa rovnako ako slovenskými slovami latinského pôvodu *emigrant* a *imigrant* pomenúvajú osoby, ktoré sa natrvalo vysťahovali zo svojej vlasti a prisťahovali sa do cudzej krajiny, slovom *expatriate* sa dnes v angličtine nazýva predovšetkým človek, ktorý žije v zahraničí z vlastnej vôle s tým, že po čase sa vráti do domovskej krajiny, ktorej je občanom.

V oboch citovaných slovníkoch anglického jazyka je spracované aj substantívum *expat* ako neoficiálne skrátené pomenovanie utvorené zo slova *expatriate*. Výraz *expat* si osvojili najmä mladí Slováci žijúci v zahraničí, ktorí sa sami označujú za *expatov* a nazývajú tak aj iných cudzincov v krajine, napr. *Veľa expatov sa v zahraničí stretáva s rodákmi alebo ďalšími expatmi*. – *Na celom svete existujú rôzne združenia expatov, ktoré ti môžu pomôcť s hľadaním ubytovania, práce, nábytku...* Na internete je niekoľko blogov a stránok (väčšina z nich má slovo *expat* aj v názve), na ktorých sa slovenskí svetobežníci delia o svoje skúsenosti zo života v cudzine. Slovo *expat* v špecifickejšom význame „vyslaný zamestnanec“ preniká do publicistiky, napr. *Expatri sú vaši najdrahší zamestnanci*. – *Podľa priebežných správ sú všetci expati, ich rodiny a podľa dostupných informácií tiež všetci naši miestni zamestnanci v poriadku*, zriedkavejšie ho nachádzame aj v odborných prácach, napr. ... *mení sa aj prototyp partnerky expata, ktorá sprevádza expata na jeho zahraničnom vyslaní v cudzej krajine* (diplomová práca).

Nazývanie osoby žijúcej v zahraničí slovom *expatriot* je spôsobené nesprávnym prekladom anglického slova *expatriate*. Slovo gréckeho pôvodu *patriot* má v angličtine rovnakú podobu ako v slovenčine, t. j. *patriot*, nie *patriate*, aj rovnaký význam „kto cíti alebo prejavuje lásku k vlasti, vlastenec“. Prefixoidom *ex-* s významom „bývalý, niekdajší“ sa v slove *expatriot* dotvára význam „bývalý patriot“, možno tak teda nazvať človeka, ktorý pôvodne miloval svoju vlasť, ale z nejakého dôvodu jeho láska k vlasti ochladla. Používanie slova *expatriot* v súvislosti s občanmi niektorej kra-

jiny, ktorí žijú určitý čas v zahraničí, či už ako vyslaní zamestnanci, alebo individuálne, je nenáležité, ale prekvapivo časté aj v odborných textoch. Na internete možno nájsť viacero bakalárskych a diplomových prác z oblasti manažmentu ľudských zdrojov, v ktorých sa dôsledne používa výraz *expatriot* v spojeniach ako *Tento proces zahŕňa celosvetové riadenie ľudí, nielen riadenie expatriotov (občanov pracujúcich pre firmu dlhodobo v cudzine)*. – *Mnohí zahraniční manažéri, tzv. expatrioti, vnímajú najmä zo začiatku slovenské firemné prostredie ako nefungujúce*. Názov jedného z predmetov na Fakulte managementu (!) Univerzity Komenského v Bratislave je *manažment expatriotov* a cieľom kurzu je *sprostredkovať študentom aktuálne poznatky z interkultúrneho manažmentu so zameraním na problematiku expatriotizmu*.

Ako sme ukázali, pri hľadaní vhodného odborného termínu na pomenovanie kmeňových zamestnancov vysielaných na určitý čas do firemných pobočiek v zahraničí možno v prvom rade vylúčiť výraz *expatriot*, ktorý má iný význam. Skrátene pomenovanie *expat* ako štylisticky príznakový výraz pre svoj hovorový až slangový charakter takisto nie je vhodným kandidátom na odborný termín. Slovo *expatriant* nadobúda v spomenutých kontextoch nový význam, podobne ako sa to už stalo s jeho ekvivalentom *expatriate* v angličtine, kde sa však tento druhý význam vyvíjal postupne a prirodzeným spôsobom. V slovenčine sa dnes slovo *expatriant* s významom „zamestnanec vyslaný do cudziny“ zaraďuje k sémantickým neologizmom (nový obsah sa pomenúva už jestvujúcim slovom). Jeho všeobecnej akceptácii bráni pôvodný protichodný význam „osoba vypovedaná z krajiny a zbavená občianstva“, ktorý je v slovenčine stále živý. Pochybnosti vyvoláva aj otázka opodstatnenosti nového prevzatia, keďže zamestnancov vyslaných pracovať do cudziny možno naďalej nazývať *vyslaní zamestnanci/pracovníci* a zamestnancov, ktorí prišli zo zahraničia pracovať na Slovensko (väčšinou na manažérske posty), *zahraniční manažéri*. Používanie týchto zložených pomenovaní v podobných kontextoch v jazykovej praxi stále prevláda a odporúčame ich uprednostňovať.

Katarína Kálmánová

Meraný predmet sa so zlomkovou číslovkou *pol*, ktorá vyjadruje polovicu, polovičku niečoho, prípadne niekoho, viaže v genitive jednotného čísla, keď má celý výraz platnosť nominatívu alebo akuzatívu, napr. *čakal pol hodiny* (A sg.), *pol jablka* (N sg.) *ležalo na stole, mal za sebou už pol cesty* (A sg.), *vypil pol litra mlieka* (A sg.). Keď chceme napríklad povedať, že seriál videla polovica miliardy divákov, aj tu použijeme slovo *miliarda* v genitive: *seriál videlo pol miliardy* (N sg.) *divákov*. Ak ide o väzbu s datívom, lokálom a inštrumentálom, meno meraného predmetu je v tom páde, ktorý si vyžaduje väzba (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 331 – 333), napr. *za 50 rokov bude voda chýbať pol miliardy ľudí* (D sg.), *hovorilo sa o pol miliardy eur* (L sg.), *sociálna sieť s pol miliardou používateľov* (I sg.).

Okrem slovných spojení so zlomkovou číslovkou *pol* máme v slovenčine zložené slová s prvou časťou *pol-*, ktorou sa označuje polovica toho, čo je pomenované druhou časťou slova, napr. *polhodina* „polovica hodiny“, *polcesta* „polovica cesty, vzdialenosti“, *polkruh* „polovica kružnice; polovica kruhu“, *polverš* „polovica verša“, *poldeci* „pol decilitra“. Takéto zloženiny sa podľa rodu a zakončenia skloňujú ako ich základové podstatné mená: *polhodina* (vzor *žena* ako pri slove *hodina*) – (od) *polhodiny*, (k) *polhodine*, (mám) *polhodinu*, (o) *polhodine*, (s) *polhodinou*; *polkruh* (vzor *dub* ako pri slove *kruh*) – (z) *polkruhu*, (k) *polkruhu*, (nakresliť) *polkruh*, (o) *polkruhu*, (s) *polkruhom*; *polverš* (vzor *stroj* ako pri slove *verš*) – (od) *polverša*, (k) *polveršu*, (zložiť) *polverš*, (o) *polverši*, (s) *polveršom*; slovo *poldeci* je nesklonné, podobne ako jeho základové slovo *deci*.

Slovo *polmiliarda* výkladové slovníky nezachytávajú, ale v publicistike je hodne doložené, porov. formulácie *polmiliarda ročných úspor*, *polmiliarda potenciálnych zákazníkov*, *skladba s polmiliardou prehratí*, *pred zhruba polmiliardou rokov*, *k maratónu sa pripojila polmiliarda ľudí vo východnej Európe*, *polmiliardu korún dostali rozličné kultúrne inštitúcie z mimorozpočtových zdrojov*, pričom frekventované sú aj spojenia slova *miliarda* s číslovkou *pol*: *potrava pre pol miliardu ľudí* (má byť *pol miliardy ľudí*, lebo spojenie má platnosť A sg.), *do nehnuteľností sa preinvestovala pol miliarda* (má byť *do nehnuteľností sa preinvestovalo pol miliardy*, lebo spojenie má platnosť N sg.), *okolo Gangy žije približne pol miliardy Indov* (N sg.), *veľ-*

kosť komunity výrazne presahuje pol miliardy používateľov (A sg.), firma musela zaplatiť pokutu pol miliardy eur (A sg.), do roku 2025 sa zvýši počet fajčiarov o pol miliardy (A sg.).

Medzi zloženiny s prvou časťou *pol-* patrí aj v slovníkoch dosiaľ nezachytené, ale bežne sa vyskytujúce podstatné meno *poltisicka*. Jeho používanie približia tieto doklady: *Zhruba poltisicka zvedavcov netajila svoje nadšenie. – Na aukcii sa dražila poltisicka výtvarných diel. – Z bývalej vyše poltisický zamestnancov si nechali tretinu. – 70 zásahmi sa blíži k poltisické súťažných gólov. – Slovenské pivo tu môžete nájsť medzi poltisickou druhov piva z celého sveta. – Kedysi veľká obec s poltisickou obyvateľov po druhej svetovej vojne prakticky zanikla. Tak ako zložené slovo *polmiliarda*, aj zloženina *poltisicka* má dvojslovný pendant s číslovkou *pol* a tvarom podstatného mena *tisicka* v genitíve, t. j. *pol tisicky*, alebo v príslušných pádoch, napr. *V byte Alexyovcov počet knižných zväzkov iste obsiahol pol tisicky (A sg.). – Doteraz napísal takmer pol tisicky rozprávok (A sg.). – Takmer pol tisické väzňov (D sg.) sa podarilo v noci utiecť cez tajný tunel. – Predajnosť mesačníka stúpla o necelých jeden a pol tisicky (A sg.). – Prvý zväzok je ilustrovaný viac než pol tisickou farebných a čiernobielych obrázkov (I sg.).* Podoby *polmiliarda*, *poltisicka* sú pravidelne utvorené slová rozširujúce skupinu zložených slov s prvou časťou *pol-*.*

O zlomkovej číslovke *trištvrte* platí to isté, čo o zlomkovej číslovke *pol*; to znamená, že meraný predmet sa s ňou viaže v genitíve jednotného čísla, keď má celý výraz platnosť nominatívu alebo akuzatívu: *meškal trištvrte hodiny (A sg.), trištvrte jablka (N sg.) ležalo na tanieri, zisk sa odhaduje na trištvrte miliardy eur (A sg.), trištvrte roka (N sg.) je dlhý čas.* Gramaticky chybné výrazy *trištvrte hodina, čakal trištvrte hodinu* nahradíme slovnými spojeniami s genitívnou väzbou *trištvrte hodiny, čakal trištvrte hodiny*. Pri väzbe s datívom, lokálom a inštrumentálom je meno meraného predmetu v danom páde, napr. *po týchto úpravách sa vaša kalorická spotreba vyrovná trištvrte hodine (D sg.) strávenej v posilňovni; po trištvrte hodine (L sg.) sme vošli do tichých ulíc mestečka; predstavenie sa začalo pred trištvrte hodinou (I sg.).*

Kým číslovka *pol* býva súčasťou zložených podstatných mien, číslovka *trištvrte* sa väčšinou vyskytuje iba ako prvá časť zložených prídavných mien, napr. *trištvrtehodinový, trištvrteročný, trištvrtemiliardový*, no M. Považaj už

dáva do pozornosti podstatné meno *trištvrtterok* (porov. Kultúra slova, 2016, roč. 50, č. 4, s. 253). Aj o zložennom slove *trištvrttehodina* možno konštatovať to, čo sme uviedli o zloženíne *polmiliarda*: výkladové slovníky ho nezachytávajú, v jazykovej praxi je však zastúpené, porov. *Do odchodu bola ešte trištvrttehodina*. – *Ani sme sa nenazdali a ubehla trištvrttehodina*. – *Podľa turistického rozcestníka je to asi trištvrttehodina na Zochovu chatu*. – *Obec zhruba pred trištvrttehodinou zasiahol silný dážď*. – *Po trištvrttehodine by mal byť akumulátor nabitý*. – *Striedanie naplánoval ešte pred skončením trištvrttehodiny úvodného stretnutia*. – *Na Skalnaté pleso sme sa dostali po trištvrttehodine čakania*. Popri slove *trištvrttehodina* sa používa aj zdrobnenina *trištvrttehodinka*, napr. *Zapla som súkromný mail, vybavila poštu a už mi ubehla trištvrttehodinka*. – *Po trištvrttehodinke prichádzame k rázcestníku Sokolia dolina*. – *Na rozdiel od iných členov akademickej obce, ktorí dodržiavajú akademickú štvrt'hodinku, zaviedol akademickú pol- či trištvrttehodinku*. – *Minúta smiechu dokáže nahradiť až trištvrttehodinku uvoľňovacieho cvičenia*. Kompozitá *trištvrttehodina* a *trištvrttehodinka* tak dopĺňajú chronologické slovné reťazce *štvrt'hodina* – *polhodina* – *trištvrttehodina* a *štvrt'hodinka* – *polhodinka* – *trištvrttehodinka*.

Nové zložené slová *polmiliarda*, *poltisícka*, *trištvrttehodina* a *trištvrttehodinka* sú utvorené štandardne. Skupina zloženín s prvou časťou *pol-* sa pravidelne rozširuje, pričom výskyt novotvarov *trištvrttehodina*, *trištvrttehodinka* svedčí o tom, že ani rad zložených slov s prvou časťou *trištvrtte-* nie je uzavretý. Uvedené zloženiny sa skloňujú tak ako ich základové slovo, na rozdiel od pôvodných analytických podôb, v ktorých meraný predmet, ak majú platnosť nominatívu alebo akuzatívu, sa viaže so zlomkovou číslovkou v genitíve jednotného čísla. Formulácie spomenuté v príspevku teda môžu mať dvojakú podobu: *seriál videlo pol miliardy divákov*, *čakal trištvrtte hodiny* i *seriál videla polmiliarda divákov*, *čakal trištvrttehodinu*.

Silvia Duchková

SPRÁVY A POSUDKY

Spomienka na PhDr. Ladislava Dvonča, DrSc.

V poslednej dekáde septembra sme si pripomenuli nedožitú deväťdesiatu narodeninu vynikajúceho slovenského jazykovedca, znalca súčasného slovenského spisovného jazyka, autora individuálnych monografií a spoluautora kolektívnych monografií, autora desiatok vedeckých štúdií v jazykovedných časopisoch a jazykovedných zborníkoch, stovák odborných článkov v odborných časopisoch a popularizačných príspevkov v dennej či periodickej tlači a v Slovenskom rozhlase, množstva recenzií, neprekonateľného bibliografa slovenskej jazykovedy PhDr. Ladislava Dvonča, DrSc. Možno odôvodnene konštatovať, že L. Dvonč patril k publikačne najplodnejším slovenským jazykovedcom, lebo bibliografia jeho prác má výrazne nad tisíc položiek.

Ladislav Dvonč sa narodil 24. septembra 1926 v Humennom (zomrel 31. augusta 2003 v Bratislave). Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Levoči a po vysokoškolských štúdiách na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave v rokoch 1945 až 1948 (odbor slovenský jazyk a dejepis) a po štúdiách na Filozofickej fakulte Jagelovskej univerzity v Krakove v rokoch 1948 až 1949 (odbor poľský jazyk a dejepis) stal sa pracovníkom vtedajšieho Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení, dnešného Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ktorému zostal verný až do odchodu do dôchodku v roku 1991, s krátkou prestávkou jedného roka v druhej polovici päťdesiatych rokov, keď pôsobil na Katedre slavistiky Vysoké školy ruského jazyka a literatúry v Prahe. Ani po oficiálnom odchode do dôchodku sa však neprestal aktívne zúčastňovať na jazykovednom výskume a na vedecko-organizačnej činnosti ako člen viacerých redakčných rád a odborných komisií.

Od nástupu do akademického jazykovedného pracoviska sa venoval výskumu súčasného slovenského spisovného jazyka, najmä hláskosloviu,

pravopisu, gramatickej stavbe s osobitným zreteľom na morfológiu, predovšetkým na podstatné mená, ale aj tvoreniu slov a jazykovednej terminológii. Prvým významným vyvrcholením jeho výskumného záujmu o hláskoslovie a pravopis bola práca *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (1955), ktorej výsledky po vyše tridsiatich rokoch našli odraz aj v pravopisnej kodifikácii uplatnenej v *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1991 (rozšírenie uplatňovania pravidla o rytmickej krátení v činných prídavných prítomných tvorených príponou *-úci* po predchádzajúcej dlhej samohláske alebo po dvojhláske, t. j. uplatňovania prípony *-uci* v prídavných typoch *vlád-nuci*, *striehnuci*, a uplatňovania tohto pravidla pri tvorení podstatných mien príponami *-ár*, *-árstvo*, *-áreň* po predchádzajúcej dlhej samohláske s variantnými príponami *-ar*, *-arstvo*, *-areň* v slovách typu *bábkar* – *bábkarstvo*, *prevádzkar* – *prevádzkareň*). L. Dvonč autorsky pripravil prevažnú časť textovej časti Pravidiel slovenského pravopisu ako jednej z oficiálne schválených kodifikačných príručiek.

L. Dvonč veľkú pozornosť venoval aj výskumu slovenskej morfológie. Okrem množstva štúdií z tejto oblasti bol spoluautorom kolektívneho monografického diela *Morfológia slovenského jazyka* (1966), do ktorého spracoval rozsiahlu časť o skloňovaní podstatných mien. Na výskum v tejto oblasti nadviazala aj jeho individuálna monografia *Dynamika slovenskej morfológie* (1984), v ktorej sa venoval nielen pohybu v skloňovaní podstatných mien, ale aj pohybu pri iných slovných druhoch (pri skloňovaní prídavných mien, zámen, čísloviek a pri časovaní sloves). Do kolektívnej monografie *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989) prispel kapitolami venujúcimi sa pomenovaniu príslušníkov etnických skupín a obyvateľských mien a internacionalizácii slovnej zásoby. Je celkom prirodzené, že L. Dvonč ako výborný znalec súčasného slovenského jazyka stal sa členom viacerých odborných jazykovedných komisií, ako pravopisnej komisie, ortoepickej komisie, kodifikačnej skupiny Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV atď.

Neodmysliteľnou súčasťou bádateľského záujmu L. Dvonča bola aj onomastika, t. j. výskum vlastných mien. Z tejto oblasti napísal mnoho štúdií a odborných článkov a s tým súviselo aj jeho členstvo v onomastických komisiách, v názvoslovnej komisii Slovenského úradu geodézie a kartografie, ktorej bol dlhé roky predsedom, a členstvo v názvoslovnej komisii ministerstva vnútra a v ďalších názvoslovných komisiách mestských orgánov.

Meno Ladislava Dvonča je úzko spojené so slovenskou jazykovednou bibliografiou. Sám pripravil štyri rozsiahle zväzky súbornej personálnej bibliografie slovenských slovakistov a slavistov za roky 1925 až 2000, ktoré vyšli pod názvom *Slovenskí jazykovedci*.

S vedecko-organizačnou prácou L. Dvonča súvisela nielen účasť v rozličných odborných komisiách, v názvoslovných komisiách, členstvo v redakčnej rade aj výkon funkcie výkonného redaktora časopisu *Slovenská reč*, ale istý čas aj vykonávanie funkcie vedeckého tajomníka ústavu. Za svoju vedeckovýskumnú a vedecko-organizačnú činnosť získal viaceré rezortné ocenenia.

Matej Považaj

Od slova k slovníku, od slovníka k slovu

[JAROŠOVÁ, Alexandra: Slovo v slovníku z pohľadu času a normy. Bratislava: VEDA 2015. 160 s. ISBN 978-80-224-1486-9.]

Na knižné pulty do sekcie odborná jazykovedná literatúra sa v tomto roku dostala pozoruhodná knižka (s vročením 2015) poprednej slovenskej jazykovedkyne a lexikografky Alexandry Jarošovej *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy*¹. Pripomeňme, že táto autorka je známa najmä ako hlavná vedecká redaktorka viacväzkového výkladového *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (prvé dva zväzky vyšli v redaktorskom tandeme s K. Buzássyovou; A – G, 2006; H – L, 2011; M – N, 2015). Preto čitateľov neprekvapí, že sa v monografii tematizuje lexikografia (náuka o slovníkoch) a problémy s ňou súvisiace. Práca je zameraná na dva tematické okruhy: slovenskú lexikografiu z diachrónneho aj synchrónneho aspektu a koncept

Recenzia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0015/14 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 5. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

¹ V r. 2012 vyšiel zborník s podobným názvom – *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika)*. Na počesť Alexandry Jarošovej, obsahujúci štúdie z oblastí blízkyh vedeckému zameraniu vtedajšej jubilantky. Podobnosť s názvom zborníka teda nie je len čisto náhodná.

(lexikálnej) normy z hľadiska vyrovnávania sa s bohemizmami a lexikálnymi variantmi. Na úvod musíme vyzdvihnúť bohatú bibliografiu, z ktorej autorka čerpala (390 bibliografických jednotiek zahŕňajúcich aj historické rukopisné tlače).

V prvej kapitole A. Jarošová stručne predstavuje slovníkové diela od stredovekých rukopisných a tlačených slovníkov, zväčša viacjazyčných (napr. Klaretov *Bohemár, Glosár*, datovanie stanovené v rozpätí rokov 1369 – 1409), v ktorých sa vyskytovala v rozličnej miere slovakizovaná čeština, resp. išlo o nárečové alebo nadnárečové výrazy kultúrnej slovenčiny, cez Bernolákov *Slowár Slowenski, Češko-Latínsko-Ňemecko-Uherski* (1787, tlačou v r. 1825 – 1827), slovensko-nemecko-latinský slovník *Idioticon Slovacicum* (1808) Juraja Ribaya, slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský slovník (1848) Štefana Jančoviča reflektujúci štúrovskú kodifikáciu či *Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči* (1871) Josefa Loosa k Czambelovým kodifikačným príručkám (1890, 1902). Krátky opis jednotlivých diel zasadzuje autorka do dejinného kontextu. Medzivojnové obdobie 20. storočia bolo charakteristické vydávaním diferenciálnych slovensko-českých slovníkov, čo súviselo aj s celkovou spoločenskou situáciou spoluzitia dvoch národov v spoločnom štáte. Ďalšou výraznou potrebou boli administratívno-právnické a terminologické slovníky a v školskej praxi dvojazyčné slovníky. Toto obdobie bolo poznačené aj úsilím o národnú a jazykovú svojbytnosť a nesúhlas s koncepciou jedného československého národa a jazyka, čo sa najvýraznejšie prejavilo v „zápase“ o *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931, 1940, 1953). Ako uvádza autorka, prvým reprezentantom normatívneho výkladového slovníka bol *Slovenský frazeologický slovník* (1. vyd., 1931, 2. vyd., 1933) Petra Tvrdeho. V nasledujúcej časti sa A. Jarošová pristavila pri bohatej publikačnej činnosti a lexikografickej koncepcii tohto slovenského lexikografa. Pri uvedenom slovníku ide koncepčne o istý kompromis medzi pravopisným a výkladovým slovníkom, autorka si všima makroštruktúru (heslár) aj mikroštruktúru (napr. nedôsledné hniezdovanie, spôsob výkladu významu a dokladovanie). Napriek kritickým ohlasom recenzentov na toto dielo A. Jarošová oceňuje prácu P. Tvrdeho a konštatuje, že slovník je výsledkom nesúladu medzi potrebami vtedajšej spoločnosti a možnosťami, ktoré mal P. Tvrdý k dispozícii. A preto pri tomto slovníku treba prihliadať na širšie historicko-kultúrne súvislosti.

Po exkurzii do histórie nasleduje sonda do súčasnej lexikografickej situácie, konkrétne od povojnového obdobia do dnešných dní, v ktorom autorka poukazuje na výsledky výkladovej, historickej, etymologickej, nárečovej a dvojjazyčnej lexikografie. Cieľom tejto kapitoly je popri súčasnej aj isté zhodnotenie lexikografickej produkcie po roku 1990. Pozornosť sa sústreďuje aj na špeciálne lexikografické diela, ako sú terminologické, frazeologické, onomastické práce, slovníky cudzích slov, paradigmatické slovníky (*Synonymický slovník slovenčiny*, 1995; *Homonymický slovník*, 1997; *Paronymický slovník*, 1999) či slovníky jednotlivých parametrov slov (napr. frekvenčný, retrográdny, valenčný, morfarmatický slovník) a rozpracované projekty. Autorka si uvedomuje, že v súčasnosti obrovské možnosti ponúka elektronická lexikografia umožňujúca napr. rýchlejšiu aktualizáciu slovníkových dát. Prechod z tlačenej verzie do elektronickej podporujú aj elektronické textové korpuse ako zdroj lexikografickej exemplifikácie. A mnohé vydavateľské domy na túto požiadavku doby promptne reagujú.

Lexikografia ako aplikovaná oblasť lingvistiky je popri samotnej lexikografickej činnosti schopná kriticky reflektovať svoju prácu na vedeckých podujatiach alebo publikovaním v zborníkoch a periodikách. Na tomto mieste sa čitatelia dozvedia o veľkej diskusii v r. 1965 – 1966, ktorú vyvolalo vydávanie *Slovníka slovenského jazyka* (6 zväzkov, 1959 – 1968), alebo o presunutí práce na odborných dvojjazyčných slovníkoch po roku 1961 do Slovenského pedagogického nakladateľstva.

A. Jarošová sa detailnejšie venuje výkladu lexikálneho významu a materiálovým zdrojom najnovšieho *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (ďalej aj SSSJ), ktorý je postavený na syntéze tradičnej lístkovej kartotéky a elektronických textových databáz (Slovenský národný korpus) a ktorý využíva moderné softvérové nástroje na prácu s obrovskou textovou databázou (korpusový manažér Manatee/Bonito a programový nástroj Word Sketch Engine spoločnosti Lexical Computing, Ltd., na vyhľadávanie a selekciu dokladov podľa zvolených parametrov).

Druhá kapitola sa zaoberá lexikálnou normou, ktorú autorka interpretuje na pozadí vzťahu slovenčiny k bohemizmom v jednotlivých vývinových etapách. Zároveň sa snaží definovať normu z lexikografického hľadiska. V predpisovnom období na slovenskom území plnila čeština popri hlav-

nej latinčine úlohu písaného domáceho jazyka najmä v administratívno-právnej oblasti. V bernolákovskom a štúrovskom období češtinu používala hlavne evanjelická časť obyvateľstva, katolícki vzdelanci sa usilovali o kodifikáciu spisovného jazyka vychádzajúceho z kultúrnej západnej slovenčiny (A. Bernolák) alebo z kultúrnej strednej slovenčiny (Ľ. Štúr, M. M. Hodža, M. Hattala). K výraznej polemike došlo pri vydávaní *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931, 1940, 1953) a výkladového *Slovníka slovenského jazyka* (1959 – 1968). Hlavným cieľom puristických tendencií v 20. a 30. rokoch 20. storočia, ktoré súviseli s deklarovanou koncepciou jednotného československého národa a jazyka, bolo presadiť slovenské (najmä lexikálne) varianty a oddeliť ich od českých výrazov. *Slovník slovenského jazyka* vychádzal z teórie pražského štrukturalizmu a pri určovaní normy z kritéria funkčnosti (kritériá normy podľa pražského konceptu: ustálenosť, ústrojnosť = systémovosť a funkčnosť). Predmetom kritiky tohto slovníka bolo hodnotenie českých výrazov ako knižných alebo zastaraných, to však nezodpovedalo skutočnosti. Mnohé z takto označených výrazov odmietla predchádzajúca kodifikácia alebo sa používali len ojedinele. Slovník mal plniť súčasne informatívnu a normatívnu funkciu, ale tento zámer si v danej situácii protirečil – slovnú zásobu za posledných 100 rokov (informatívna funkcia) nemožno hodnotiť jednotne (čo si vyžaduje normatívna funkcia), ale je potrebné uplatniť viac prístupov. V ďalšom období sa pri koncipovaní *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1. vyd. 1987, 2. vyd. 1989, 3. vyd. 1997, 4. vyd. 2003) uplatnila silnejšia regulácia normy v mene kritéria systémovosti. V 80. a 90. rokoch 20. storočia sa do centra pozornosti dostáva reálny stav používania spisovného jazyka, prirodzené jazykové vedomie a jazykové povedomie a rozlišovanie komunikačných situácií (sociolingvistika a teória prirodzeného jazyka). A. Jarošová súhlasí s J. Dolníkom (2010), ktorý tvrdí, že úlohou normy je stabilizácia kolektívnych možností ponúkaných systémom, pričom kodifikácia má zafixovať normálnu diferencovanosť, variantnosť jazyka a podporiť túto jeho pružnosť (s. 78). Ani používatelia jazyka a ani jazykovedci nevnímajú jazyk iba utilitárne (napr. len so zreteľom na jeho poznávaciu a komunikatívnu funkciu), ale aj hodnotovo. Preto lexikograf musí podľa A. Jarošovej prihliadať aj na predchádzajúce kodifikácie: na jednej strane by mal registrovať väčšinový úzus, ale na druhej strane potrebuje vyčleniť

zistené jazykové prostriedky ako spisovné a nespisovné. Aby sa pri tomto hodnotení zachovala želaná miera objektívnosti, je nevyhnutné mať k dispozícii súbor hodnotiacich kritérií a práve tieto kritériá nová teória prirodzeného jazyka neprináša. Za vhodný metodologický nástroj považuje autorka kritérium komunikačnej adekvátnosti v rámci širšieho konceptu funkčnosti, ktorý vypracoval J. Horecký (2001). Aplikovaním kritéria komunikačnej adekvátnosti sa posudzuje vhodnosť použitého jazykového prostriedku v diskurze.

S problematikou lexikálnej normy súvisí aj otázka variantnosti slov, ktorá v koncepcii výkladového slovníka plní jednu z kľúčových úloh, pretože ak sa vymedzí istá jednotka ako lexikálny variant, chápe sa ako formálna obmena jednej lexémy a spracúva sa v jednej heslovej stati, na rozdiel od dvoch lexém so samostatnými heslovými statami. V ďalšej časti druhej kapitoly autorka rozhraničuje lexikálne varianty a synonymá a definuje jednotlivé typy variantov. Ako materiálová základňa poslúžila autorke databáza SSSJ. Predpokladom lexikálnych variantov podľa A. Jarošovej je neúplná formálna totožnosť a úplná významová totožnosť (nielen sémantická totožnosť, napr. *behať* – *beh*, *fēr* – *fěrový*, *dnes* – hovorové *dneska*, pretože je dôležitá aj identita kategoriálnych a pragmatických zložiek lexikálneho významu). Pri typológii variantov vychádza autorka z morfológie, ktorá jej pomáha odlišiť napr. fonematické varianty (odlišujú sa jednou alebo viacerými fonémami v koreňovej morféme: *bles-n-ú:t'*/*blesk-n-ú:t'*, *čeč-in-a*/*čač-in-a*) od slovotvorných variantov (odlišujú sa v derivačnej morféme: *červen-av-y'*/*červen-k:av-y'* – jedna derivačná morféma je rozšírená o infix; *bahn-it-y'*/*bahn-ist-y'* – každý člen z dvojice má inú derivačnú morfému; tento typ sa ťažšie odlišuje od slovotvorných synonym). Grafické varianty sú výsledkom ortografickej adaptácie prevzatých slov (*četovať*/*chatovať*), slovnodruhových prechodov (*dogul'ata*/*do gul'ata*; *ahhaj*, *achhaj*/*ah jaj*, *ach jaj*) alebo procesov apelativizácie či proprielizácie (*Intercity*/*intercity*, *cirkev*/*Cirkev*). K morfologickej variantnosti radí autorka rodovú variantnosť substantív (*fald m./falda ž.*) a formálne obmeny slova v jednom gramatickom tvare (*dvermi*/*dverami*, *ekonómi*/*ekonómovia*). Hoci sa morfonologicky (*vták-0* – *vtác-tv-o*) a fonologicky podmienené varianty morfém (*bank-ár*, ale *báb-k-ar*) na lexikálnej variantnosti nezúčastňujú, A. Jarošová sa osobitne pristavila pri fonolo-

gicky závislom variante sufixu *-ár/-ar* (*bábkár/bábkar*), kde pri derivácii nedošlo v kmeni slova ku kvantitatívnej alternácii (*bábk-a* → *bábk-ar-0*) oproti napr. *múr-0* → *múr-ár-0*), a vysvetlila dôvody zrovnoprávnenia týchto pravopisných variantov v SSSJ, na rozdiel od kodifikovanej podoby *bábkar* v Pravidlách slovenského pravopisu s kvantitatívnou neutralizáciou sufixu. V jazykovedných kruhoch totiž prebieha diskusia o tom, či sufix *-ár* podlieha kvantitatívnej neutralizácii (rytmické krátenie), alebo jej odoláva. Autorka dôkladne pozná neuralgické body v slovenskej fonológii, gramatike a lexikológii a nevyhýba sa odbornej výmene názorov na konkrétnu tému. Kapitolou o lexikálnej variantnosti presvedčivo zdôvodnila prijatý spôsob lexikografického spracovania variantov v rozpracovanom slovníku.

Cez variantnosť sa A. Jarošová vracia k otázke normy a jej vzťahu k spisovnosti a kodifikácii. Objasňuje, na akej teoretickej platforme spisovného jazyka stavia SSSJ. Spisovnosť určuje autorka na základe pojmov *funkcia*, *ustálenosť/vžitosť*, *systém*, *norma*, *úzus*, pričom *funkcia* a *ustálenosť/vžitosť* súvisia s komunikáciou. Podotýka, že autori slovníka sa pohybujú medzi lexémou registrovanou v lingvistických opisoch a lexémou v konkrétnej komunikačnej situácii. Úzus býva zachytený prostredníctvom jazykového materiálu a pri jeho uchopení pomáha poznanie, že daný jazykový prostriedok sa pociťuje ako ustálený/vžitý (a teda „normový“) a frekventovaný. Frekventovanosť použitia je prepojená aj s funkčnou adekvátnosťou. Systémovosť reprezentujú „objektívne vlastnosti empirických dát“ (s. 112) a autorka priznáva, že úplná objektivizácia spisovnosti nie je na základe tohto kritéria možná (aj štruktúrne príznakové slová môžu byť kodifikované: *dotazník*, *otázka* a **tázať*). Pri kodifikácii sa rešpektuje tradícia (Slováci spisovnosť tradične vnímajú ako vysoko pozitívnu hodnotu), kodifikačná kontinuita (zreteľ na predchádzajúce kodifikácie) a dohoda. A. Jarošová rozlišuje reálnu normu, ktorá môže byť kodifikovaná (platná spisovnosť) a nekodifikovaná (uzuálna spisovnosť), a „ideálnu“ normu vytvorenú na základe systémovej potencie („vloženú“ do kodifikácie, ale neakceptovanú úzom). Dobrá kodifikácia by podľa nej mala pokrývať čo najväčšiu časť reálnej normy, potom možno reálne predpokladať, že bude všeobecne prijatá.

Monografia *Slovo v slovníku z pohľadu času a normy* prináša hodnotenie lexikografických prác na Slovensku od najstarších čias po súčasnosť,

cez prizmu lexikálnej normy sa teoreticky vyrovnáva s otázkou bohemizmov v lexikografickej tradícii aj v súčasnosti a zároveň vymedzuje lexikálne varianty v protiklade k synonymám. Zvolená problematika na osi lexikálna norma – bohemizmy – varianty zaiste patrí k nadčasovým témam lexikografickej práce. Na druhej strane jej aktuálnosť vidíme v tom, že ju môžeme vnímať ako teoretickú reflexiu prijatých koncepčných riešení v pripravovaných zväzkoch *Slovníka súčasného slovenského jazyka*. Publikácia môže zároveň poslúžiť aj vysokoškolským študentom ako odporúčaná literatúra v rámci študijného predmetu lexikológia.

Nicol Janočková

SPYTOVALI STE SA

Burkiný. – Na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa obrátila redaktorka s otázkou o písaní slova *burkini*, resp. *burkiný*. V súčasnosti sa v slovenských textoch používajú obe podoby. Sama by sa priklonila k písaniu s ypsilonom – *burkiný* –, čo jej pripadá pre slovenský jazyk prirodzenejšie, ale uvedomuje si, že pri preberaní slov cudzieho pôvodu sa v slovenčine uplatňuje etymologický princíp, podľa ktorého by sa v slove *burkini* malo zachovať pôvodné písanie *i*.

Názov kúpacieho úboru pre moslimky *burkini*, ktorý pred niekoľkými rokmi vymyslela austrálska návrhárka, je utvorený spojením slov *burka* (tradičný odev moslimských žien zakrývajúci celé telo, ktorý nosia z náboženských dôvodov na verejnosti) a *bikini* (dvojdielne dámske plavky pomenované podľa ostrova *Bikini* v Mikronézii). V slovenských lexikografických príručkách sa názov plaviek *bikiny* uvádza ako pomnožné podstatné meno ženského rodu. V cudzom slove *bikini* sa koncová hláska prehodnotila ako prípona nominatívu množného čísla a slovo sa zaradilo do skloňovacieho vzoru *žena*. Analogicky sa v slovenčine zdomácnil aj názov moslimského kúpacieho úboru *burkiný*, ktorý sa skloňuje takto: *bez burkín, k burkinám, (nosiť) burkiný, o burkinách, s burkinami*.

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (2013) sa pri prevzatých slovách uplatňuje etymologický princíp tak, že tieto slová si buď zachovávajú pôvodnú grafickú podobu (najmä vlastné mená), alebo sa v procese zdomáčovania adaptujú a píšú sa v zhode s ustálenou slovenskou výslovnosťou, spravidla sa v nich však zachováva pôvodné písanie *i, í* a *y, ý*. Pri adaptácii slov *bikini* a *burkini*, ktoré sa chápu ako pomnožné podstatné mená ženského rodu, sa však uplatnil gramatický princíp – ich písanie s ypsilonom (*bikiny* a *burkiný*) korešponduje s písaním iných pomnožných podstatných mien patriacich do skloňovacieho vzoru *žena*, napr. *noviny, prázdniny*.

Katarína Kálmánová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (23)

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viacšie o tom pozri v Kultúre slova, 2014, roč. 48, č. 1, s. 58).

úchyt -u m. zariadenie, prostriedok na prichytenie, zachytenie (predmetov), držadlo, držiak; *ú. na hojdačku, ú. na veslo, bočný ú. na panvice, samolepiaci ú.; horolezecké ú-y; úchytový* príd.: *ú. profil, ú-é kliešte na hrnce, ú-é lišty*

uchytiť² -í -ia dok. prichytiť, zachytiť: *u. kábel, u. lampu na stenu, správne u. lano na autách, u. obrázky na tabuli, u. plochý televízor na strop; nedok. uchytávať* -a -ajú, **uchycovať** -uje -ujú: *u. sadrokartónové dosky, u. držiaky, u. lišty do kovových svoriek*

úchytká -y -tiek ž. (slovo je už v SSJ) obyč. menší prostriedok na prichytenie, zachytenie, pridržanie predmetov, držadlo, držiak, úchyt: *keramická ú., kovová ú. na nábytok, detská ú. na fľašu, ú. na kábel, ú. na sklenenú pokrievku; úchytkový* príd.: *ú. profil, ú-á lišta*

úchytný príd. súvisiaci s uchytaním, určený na uchytanie: *ú. bod, ú. koncový prvok, ú. materiál, ú. rám, ú-á sieť na vozík*

ukladací príd. (slovo je už v SSJ) slúžiaci, určený na ukladanie: *u. priestor, u-ie miesto; u-ia debna, u-ia lavica, u-ie zariadenie, u. plán izolačnej vrstvy*

úkonový príd. týkajúci sa úkonu, úkonov, vzťahujúci sa na úkon, úkony: *ú. cyklus operátora, ú-á mzda, ú-á odmena, ú-á špecifikácia*

ukotvený príd. **1.** zabezpečený proti posunutiu, proti pohybu, zakotvený: *u. balón, u-á loď, u. stožiar, úchyt u. do zeme, pevne u-á konštrukcia; aut. nízko u-á prevodovka* **2.** pevne spojený, zrastený s istým prostredím, zakotvený, ktorý má v niečom základ: *regionálne u. jedinec, politika verejného*

obstarávania je pevne u-á v medzinárodných dohovoroch; prístupový proces u. v prísnych a spravodlivých podmienkach; dej románu je u. v súčasnosti; **ukotvenosť** -i ž.: u. demokratických hodnôt v spoločnosti, tematická u. v konkrétnom regióne, u. v priestore a čase

umyvárka -y -rok ž. hovor. umyváreň: podniková u., u. s teplou vodou, u. s WC; ručná u. áut, samoobslužná u.

umývateľný príd. (slovo je už v SSJ) ktorý sa dá umývať: u. filter, u. farebný náter, u. obrus, u-á farba, u-á klávesnica, u-á stena, u-é tapety; **umývateľnosť** -i ž.: dobrá u., ľahká u.

unaviteľný príd. ktorý sa unaví, môže unaviť: ľahko u. človek, rýchlo u. žiak; **unaviteľnosť** -i ž.: psychická u., ľahká u. dieťaťa, zvýšená svalová u.

upevňovač -a mn. -e m. neživ. mechanizmus, prostriedok na upevňovanie: u. ložísk, u. skrutiiek; u. spojov, u. nákladu

upínač -a mn. -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) tech. upínadlo: otočný u., kliešťový u., mechanicky ovládaný u.

upínadlo -a -diel s. (slovo je už v SSJ) tech. mechanizmus, prostriedok na upnutie, upínanie, upínač: u. ihly, u. vrtáka, u. nástrojov, hydraulické u.

uplatniteľný príd. ktorý sa dá uplatniť: u. kód, u. daňový výdavok, u-á legislatíva, u-á nákladová položka, u-é požiadavky, systém u. na verejné obstarávanie, u. nárok na vrátenie kúpnej ceny; **uplatniteľnosť** -i ž.: lepšia u. na trhu práce, u. absolventov vysokých škôl

úplav -u m. odb. oblasť zvířeného prúdenia vzduchu al. vody za (pohybujúcim sa) telesom: ú. za krídlom lietadla, turbulencia v ú-e; **úplavový** príd.: ú. tlak, ú-é javy, ú-é víry

upratovací príd. určený, slúžiaci na upratovanie, zaoberajúci sa upratovaním: u. vozík, u-ia čata, u-ia firma, u-ie služby

upravovač -a mn. -e m. neživ. tech. prostriedok na upravovanie niečoho: u. oleja, u. tvrdosti vody, pásový u. zjazdovky

urbár -a/-u m. (slovo je už v SSJ) **1.** pozemkové spoločenstvo: história u-a, člen u-u; hist. tereziánsky u. **2.** pozemky v katastrálnom území jednej obce, ktoré sú v spoluvlastníctve urbárikov: výnos z u-u; **urbársky** príd. (slovo je už v SSJ): u. majetok, u. zákon, u-e pozemkové spoločenstvo

urbariát -u m. (slovo je už v SSJ) pozemkové spoločenstvo, urbár (význ. 1): povinnosti u-u, účtovníctvo u-u, dohoda medzi u-om a mestom, nájomná zmluva medzi obcou a u-om

urbárník -a mn. -cí m. (slovo je už v SSJ) člen urbáru: *spoločenstvo u-ov, združenie u-ov, podiely u-ov*; **urbárnička** -y -čiek ž.

určiteľný príd. ktorý sa dá určiť, identifikovateľný: *tážko u. vek, u-á osoba*; práv.: *u. čas plnenia záväzku, u. právny úkon*; **určiteľnosť** -i ž.: *ľahká u. značky, u. pravdivosti vety, časová u. právneho aktu*

usadzovací príd. (slovo je už v SSJ) odb. určený na usadzovanie niečoho: *u. bubon, u. priestor, u. objekt, u-ia nádrž; u. substrát*

usadzovač -a mn. -e m. neživ. odb. zariadenie, nádoba na usadzovanie niečoho: *u. kalu, lamelový u., kruhový u.; u. palivového filtra*

usadzovateľný príd. ktorý je schopný sa usadzovať: *u-á látka*; **usadzovateľnosť** -i ž.

uschopniť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) kniž. urobiť schopným na niečo, rozvíjať schopnosť na niečo: *u. zariadenie na tankovanie paliva za letu; u. žiakov na samostatné rozprávanie, u. náhradnú rodinu samostatne fungovať*; nedok. **uschopňovať** -uje -ujú (slovo je už v SSJ): *u. podriadených na riešenie zložitých situácií*

usňový príd. zhotovený z usne: *u. materiál, u. opasok, u. podpätko, u-á stielka, u-á obuv*

usporadovač -a mn. -e m. neživ. **1.** obal na spisy, zakladač, zaraďovač, šanón: *pákový u.* **2.** obal na rozličné predmety: *plastový u. na vrtáky, rotačný u. na ukladanie a prezeranie zberateľských kariet*

uťahovací príd. (slovo je už v SSJ) určený, slúžiaci na uťahovanie; súvisiaci s uťahovaním: *u. kľúč, u-ia matica, poistná u-ia skrutka; u. moment (skrutiek, kolies, sviečky), u-ia sila*

uťahovač -a m. (slovo je už v SSJ) tech. zariadenie, prostriedok na uťahovanie, uťahovák: *u. guľových čapov, u. uzlov, u. závitov, u. na skrutky*

uťahovačka -y -čiek ž. uťahovač, uťahovák: *akumulátorová u., elektrická u., pneumatická u., príklepová u., ručná u.*

uťahovák -a m. (slovo je už v SSJ) tech. zariadenie, prostriedok na uťahovanie, uťahovač: *spevňovacie lano s u-om; príklepový u., pneumatický u.; momentový u. na uťahovanie a povoľovanie závitových spojov*

utlmovať -uje -ujú nedok. (slovo je už v SSJ) zmiernovať intenzitu, výraznosť niečoho, tlmiť, stišovať: *u. výrobu, u. výstavbu, u. rozpočtový deficit, u. hneďouhoľné baníctvo, u. nárast majetkovej kriminality; u. bolesť*

úväzisko -a s. (slovo je už v SSJ) miesto, kde sa niečo uväzuje: *ú. pre kone,*

ú. v stajni na sedlanie a ošetrovanie; vodohosp.: ú. lodí, ú. malých plavidiel, ú. nemotorových a motorových člnov

uzamykací príd. (slovo je už v SSJ) slúžiaci na uzamykanie: *u. mechanizmus, u. systém, u-ia cylindrická vložka, u-ia kľučka na okno, u-ia závora*

uzatvárateľný príd. (slovo je už v SSJ) ktorý sa dá uzatvárať: *u. kôš, u. odtokový ventil, u. regálový systém, u. skriňový vozík, u-á miska, u-á vetracia mriežka, u-é vedro; uzatvárateľnosť* -i ž.: *u. obalu, u. pomocou kovových rýchlostných záverov*

uzemňovací príd. (slovo je už v SSJ) slúžiaci na uzemňovanie: *u. kábel, u. vodič, u-ia tyč, u-ia súprava*

uzemňovač -a mn. -e m. neživ. zariadenie, prostriedok na uzemňovanie: *základový u., obvodový u., tyčový u., u. bleskozvodu, u. prípojok*

úzkopásmový príd. týkajúci sa úzkeho pásma, vzťahujúci sa na úzke pásmo: *rádiotech.: ú. filter, ú. zosilňovač, ú-á technológia; ú-é domáce sieťové prechody*

užívateľ -a mn. -ia m. **1.** (slovo je už v KSSJ) kto má niečo v užívaní, kto má z niečoho úžitok: *u. bytu, u. výhod* **2.** kto niečo užíva, prijíma do žalúdka: *u. lieku, u. kávy, u. antibiotík, chronický u. drog; užívateľka* -y -liek ž.

úžľabie -ia -í s. (slovo je už v SSJ) priehlbina: stav.: *ú. strechy, ú. s rozrážaním vody, strešné ú. s odkvapovým ukončením; bot. ú. listu; úžľabový* príd. stav.: *ú. prvok, ú-á krokva, ú-á škridla*

úžľabnica -e -níc ž. **1.** stav. úžľabová krokva: *opravy ú-e* **2.** vodohosp. spojnica najnižších miest dna koryta toku, údolnica

váhovať -uje -ujú nedok. odb. zisťovať váhu niečoho, posudzovať, hodnotiť, vážiť: *v. informácie, v. vplyv jednotlivých faktorov; v-aný priemer*

vákuomer -a/-u L -e mn. -y m. (slovo je už v SSJ) tech. prístroj na meranie nižšieho tlaku, ako je atmosférický tlak, na meranie veľmi zriedených plynov al. pár v uzavretom priestore, vákuometer: *elektronický v., tepelný v.*

vákuometer -tra L -tri mn. -tre m. (slovo je už v SSJ) tech. vákuomer: *elektronický v., ciachovaný v., v. na reguláciu vákua, v. na meranie tlaku a podtlaku*

validácia -ie -ií D -iám L -iách ž. odb. uznávanie, uznanie, schvaľovanie, schválenie, overovanie, overenie, preverovanie, preverenie niečoho; kontrola hodnoty: *v. kontaktných údajov, v. výsledkov, v. skúšobných metód, v. finančného plánu, v. dokumentov; validačný* príd.: *v. protokol, v. orgán, v. kód, v-á chyba, v-á metóda*

validovať -uje -ujú nedok. i dok. odb. uznávať, uznať, schvaľovať, schváliť, overovať, overiť, preverovať, preveriť niečo; kontrolovať hodnoty: v. *číslo účtu*, v. *podnikateľský plán*, v. *vzdelanie*, v. *metódy*

varákový príd. týkajúci sa varáka, varného kotla: v. *tlak*, v. *zvyšok*

váživosť -i ž. odb. schopnosť vážiť (na váhe): *maximálna* v.; v. *od 20 do 200 kg*; v. *do 1 kg*

vážnica -e -níc ž. (slovo je už v SSJ) stav. rovnobežný nosník poskytujúci podperu krokvám al. strešnej krytine: *drevená* v., *strešná* v.; **vážnicový** príd.: v. *stĺpik*, v-á *sústava*, v-á *strecha*

vážnik -a m. (slovo je už v SSJ) stav. hlavný nosník strešnej konštrukcie: *drevený priehradový* v., *ocelový* v., *železobetónový* v.; **vážnikový** príd.: v. *krov*, v-á *strešná konštrukcia*

vbočenie -ia s. lek. deformácia kĺbov, kostí, pri ktorej je kostný útvar vychýlený smerom dovnútra, op. vybočenie: v. *palca*, v. *kĺbov*, v. *kolien*, v. *chodidla*

vbočený príd. lek. vychýlený smerom dovnútra, op. vybočený: v. *palec*, v. *členok*, v-á *noha*, v-é *kolená*; **vbočenosť** -i ž.: v. *kolien*

vdutý príd. odb. vystupujúci z plochy smerom dovnútra, konkávny, op. vydutý: v. *povrch kvapaliny*, v. *tvár*, v-á *šošovka*, v-é *zrkadlo*; **vduto** prisl.; **vdutosť** -i ž.

veličinový príd. týkajúci sa veličiny, vzťahujúci sa na veličinu: v. *vzťah*, v-á *rovnica*, v-é *pojmy*

veľkoobjemový príd. ktorý má veľký objem: v. *kontajner*, v. *odpad*, v. *batoh*, v. *vak*, v. *šatník*, v-é *vrece*, v. *toner*, v-á *lopata*, v-á *záchytná vaňa*

veľkorozmerový príd. ktorý má veľké rozmery, veľkorozmerný: v. *materiál*, v. *odpad*, v-é *ložisko*, v. *plagát*, v-á *doska*; v. *areál*, v-á *komora*; v. *referenčný test veľkého rozsahu*

veľkoškálový príd. ktorý zaberá veľkú škálu: v. *pohyb*, v-á *cirkulácia*, v-á *štruktúra vesmíru*; v-á *produkcia*, v-é *erózie*

verbovať -a m. (slovo je už v SSJ) hist. i publ. kto verboval, verbuje niekoho do niečoho, na niečo: *vojenský* v., *cisárski v-i do vojny proti Turkom*; v. *na podpis petície*; v. *a plánovač teroristických operácií*, v. *islamského štátu*

verejnoobstarávací príd. ktorý sa týka verejného obstarávania: v-*ie procesy*, v-*ie služby*, v-*ia súťaž*; v. *škandál*

vešadlo -a -diel s. (slovo je už v SSJ) tech. konštrukcia, ktorá nesie, podo-

piera niečo, na ktorú sa niečo vešia; vešiak: v. *pod oknom*, *kvetináč bez v-a*; stav.: *oblúkové v.*, *lichobežníkové v.*, *jednoduché v.*, *dvojité v.*; *kožené v.*, v. *na tašky*, v. *na uteráky*; **vešadlový** príd.: v. *krov*, v. *nosník*, v. *priečnik*, v. *most*; v. *systém*, v-á *konštrukcia*

vetchozraký¹ príd. ktorý má vetchý zrak: v-é *oko*; **vetchozrakosť** -i ž.: *starecká v.*

vetchozraký² -ého m. vetchozraký človek: *šošovky pre v-ých*

vetosled -u m. lingv. poradie viet v súvetí: v. v *slovenčine*, v. v *podrad'ovach súvetiach*, *upravovanie v-u v texte*; **vetosledný**, **vetosledový** príd.: v-*né* *modely*, v-*né* *varianty*, v-*né* *poradie v súvetí*, v-*ové* *pravidlá*, v-*ové* *variácie*

viackolový príd. skladajúci sa z viacerých kôl: v. *volebný systém*, v-á *súťaž*, v-é *výberové konanie*, v-é *pohovory*, v-é *rokovania*; **viackolovo** prisl.: *súťaž* sa v., *porota rozhodovala v.*

viackotlový príd. ktorý sa skladá z viacerých kotlov: v. *systém*, v-á *zostava*, v-é *zariadenie*

viacpramenný príd. ktorý sa skladá z viacerých prameňov: v-é *lano*, v. *elektrický vodič*, v. *kábel*

viacprvkový príd. ktorý sa skladá z viacerých prvkov: v. *rozdeľovač*, v. *senzorový systém*, v. *záves*, v-á *anténa*; v-é *zlúčeniny*

viacrýchlostný príd. ktorý má viacej rýchlostí: v. *ventilátor*, v-á *sústava (na bicykli)*; pren. v. *vývoj spolupráce*

viacžilový príd. ktorý sa skladá z viacerých žíl: v. *kábel*, v. *vodič*, v-á *šnúra*, v-é *tienené vedenie*

viaduktový príd. ktorý sa týka viaduktu, ktorý má podobu viaduktu: v. *pilier*, v-é *premostenie*; v. *most*

viazačský príd. ktorý sa týka viazača, ktorý sa vzťahuje na viazača: v. *kurz*, v. *preukaz*, v. *materiál*, v-é *skúšky*, v-é *práce*; *kvetinová v-á a aranžér-ska činnosť*

videodisk -u m. inform. audiovizuálny disk s obrazovými a zvukovými informáciami: *digitálny v.*, *interaktívny v.*; *nahrany v.*; **videodiskový** príd.: v. *systém*, v. *záznam*; v. *prehrávač*

videokomunikácia -ie ž. inform. komunikácia prostredníctvom video-techniky: v. *cez webovú kameru*, *trojsmerná v.*; **videokomunikačný** príd.: v. *kanál*, v-á *miestnosť*; v-á *diskusia*

Matej Považaj

Z JAZYKOVÝCH RUBRIÍK

Málokrvný, nie chudokrvný človek

SILVIA DUCHKOVÁ

Nedostatok červených krviniek alebo krvného farbiva sa v medicíne nazýva cudzím termínom *anémia* a človek trpiaci anémiou je *anemický* alebo *anemik*. V bežnej reči sa takýto človek často označuje výrazom *chudokrvný* a spomenuté ochorenie ako *chudokrvnosť*. Ak sa pozrieme na prídavné meno *chudokrvný* zo slovotvornej stránky, jeho význam môžeme vysvetliť ako „chudý z hľadiska krvi“. Keďže prídavné meno *chudý* znamená „štíhly, tenký“, takáto definícia nedáva zmysel. Citlivý vnímateľ jazyka v prídavnom mene *chudokrvný* dešifruje jeho český pôvod: v češtine slovo *chudý* znamená „chudobný“, *chudokrvný* je teda ten, ktorý je chudobný na určité krvné zložky, ktorý má nedostatok týchto zložiek, v danom prípade červených krviniek. V slovenčine sa nedostatok či malý počet červených krviniek alebo krvného farbiva označuje výrazom *málokrvnosť* a človek trpiaci anémiou je *málokrvný*.

(Roľnícke noviny, 2009, č. 49, 4. decembra, s. 19)

Vykrajovátko?

SILVIA DUCHKOVÁ

K Vianociam neodmysliteľne patria vianočné koláčky a pečivo. Obľúbenými druhmi sú najmä medovníčky a iné typické dobrôtky, vyrábané v rozmanitých tvaroch. Na ich prípravu v predvianočnom období niektoré obchodné reťazce ponúkajú tzv. *vykrajovátko*. Novotvar *vykrajovátko*, v jednotnom čísle *vykrajovátko*, je slovo, bez ktorého sa v našom jazyku

zaobídeme. Jednak preto, že svojím zakončením, príponou *-tko*, je slovenčine cudzie (slová ako *ukazovátko*, *kružítko*, *škrabátko* majú spisovné ekvivalenty *ukazovadlo*, *kružidlo*, *škrabadlo* či *škrabák*), ale aj preto, že na pomenovanie predmetu alebo nástroja, ktorý dáva veciam tvar, máme slovo *forma*, zdrobnene *formička*. Tvarované predmety z kovu alebo plastu, ktoré sa plnia cestom a to sa z nich po upečení vyklopí v želanom tvare, ako aj tie, ktorými sa z cesta vykrajujú rozličné tvary, sa v našom jazyku ustálené volajú *formičky*. Možno ešte spomenúť, že zlatisté vianočné ozdoby sa po slovensky nazývajú *pozlátky*, nie *pozlátka*, lebo v jednotnom čísle ide o podstatné meno ženského rodu *pozlátka* (nie o podstatné meno stredného rodu *pozlátko*).

(Roľnícke noviny, 2009, č. 50, 11. decembra, s. 19)

Výdavky, nie výdaje

SILVIA DUCHKOVÁ

Vianoce sú obdobie, keď štedrosť srdca prejavujeme obdarúvaním blízkych. Po sviatkoch si tak ne jeden z obdarúvajúcich vzdychne, že Vianoce zaťažili jeho rozpočet, že mal *veľké výdaje*. Pristavme sa pri slove *výdaje*, ktorého základný tvar je *výdaj*. Je odvodené od predponového slovesa *vydať*, tak ako slovo *výdrž* je odvodené od slovesa *vydržať*, *výkrik* od *vykriknúť*, *výskyt* od *vyskytnúť sa*, *vyskytovať sa*, *výstava* od *vystaviť*, *vystavovať*. Väčšina týchto slov označuje činnosť a možno ich nahradiť slovesným podstatným menom: *výdrž* – *vydržanie*, *výkrik* – *vykriknutie*, *výskyt* – *vyskytnutie*, *vyskytovanie*, *výstava* – *vystavenie*, *vystavovanie*. Aj slovo *výdaj* v slovenčine pomenúva činnosť, a to vydanie, vydávanie, napr. stravy, batožiny, lístkov. Slovom *výdaj* sú označené priehradky na pošte, kde sa vydávajú zásielky. Peniaze vynaložené na zaplatenie niečoho však nie sú *výdaje*, ale *výdavky* (porov. iné slová, ktorými sa označuje výsledok činnosti, ako *vyrobiť* – *výrobok*, *odrezať* – *odrezok*, *pristaviť* – *prístavok*). O *výdavkoch* hovoríme nielen v súvislosti s rodinným, ale aj so štátnym rozpočtom.

(Roľnícke noviny, 2010, č. 3, 15. januára, s. 19)

Môžu deti robiť úlohy samé?

SILVIA DUCHKOVÁ

Pri istej príležitosti sme počuli otázku, či si deti robia domáce úlohy samé, alebo im pri tom pomáhajú rodičia. Zaujalo nás v nej slovo *samé*. V slovenčine máme dvojce podobných zámen, a to *sám* (*sama, samo, sami, samy*) a *samý* (*samá, samé, samí, samé*). Zámeno *sám* má okrem významu „osamotený“ (napr. *deti ostali doma samy*) základný význam „bez účasti, bez pomoci iných“, napr. *vybavím si to sám; obyvatelia sa sami rozhodli pre novú kotolňu*. Zámeno *samý* znamená „iba, len, výlučne taký“, napr. *všade samý prach; do súťaže sa prihlásili samé dievčatá*.

Pri zisťovaní, či si deti robia úlohy samostatne, alebo za pomoci rodičov, zámeno *samé* nie je namieste a treba ho nahradiť tvarom stredného rodu množného čísla zámena *sám*, čiže *Robia si deti úlohy samy?*

(Roľnícke noviny, 2010, č. 4, 22. januára, s. 19)

Káva s krémou?

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Nedávno vzbudila u niektorých slovenských televíznych divákov záujem reklama, v ktorej propagovali kávu s *bohatou krémou*. Niektorých dokonca podnietila na internetovú diskusiu, v ktorej dospeli k záveru, že slovo *kréma* je skomoleninou slova *krém* a že v spomínanej káve je isto našľahaná smotana. V skutočnosti však išlo o taliansky výraz *crema*, ktorý sa prevzal aj do niektorých iných jazykov (napr. do angličtiny) ako pomenovanie červenohnedej peny, ktorá vznikne po dôkladnom zamiešaní espressa (bez pridania smotany či mlieka). Slová *crema* či *kréma* nenájdete v slovníkoch slovenského jazyka, v slovenčine sa v rovnakom význame používa slovo *pena* a v chladnom zimnom počasí sa radi zastavíme v kaviarni a zohrejeme sa lahodnou voňavou *kávou s bohatou penou*.

(Roľnícke noviny, 2010, č. 5, 29. januára, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300